

О.В.Ткачук

**Сучасна українська мова
з практикумом**

Морфологія

спеціальність «Початкова освіта»

III курс

Івано-Франківськ, 2015

Посібник є компонентом методичного забезпечення дисципліни «Сучасна українська мова з практикумом» для студентів спеціальності «Початкова освіта» університетів та інститутів. У ньому відповідно до Стандартів вищої освіти України, найновіших робочих навчальних планів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» та розробленої на їх основі найновішої робочої програми подано змістове наповнення лекційних і практичних занять з сучасної української мови для студентів третього курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр». У посібнику подано перелік питань, які розглядаються під час лекційних та практичних занять, визначено мету та ключові слова, які фігурують на кожному занятті, список основної та додаткової літератури. Подано також вправи, в яких використано речення і уривки з художніх текстів класиків української та зарубіжної літератури, сучасних майстрів слова, зразки усної народної творчості, текстів з творів для дітей 1-4 кл. Практичні заняття спрямовані на вироблення у студентів умінь та навичок аналізувати мовний матеріал, спостерігати і класифікувати мовні явища, володіти орфоепічними та орфографічними нормами української літературної мови. До кожного практичного заняття вміщено запитання для самоперевірки, які сприятимуть закріпленню вивченого матеріалу. Кожне заняття містить чітко окреслений перелік самостійної роботи, яка спрямована на поглиблення і систематизацію знань з дисципліни та орієнтована на майбутню професію педагога..

Для студентів педагогічних інститутів та факультетів вищих закладів освіти.

Рецензенти:

Котик Т.М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філології і методики початкової освіти педагогічного інституту ПНУ імені Василя Стефаника;

Тишківська Н.Я., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ПНУ імені Василя Стефаника.

Посібник рекомендовано до друку вченою радою Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Протокол № 2 від вересня 2015 р.

Тема Прикметник

Мета: дати загальну характеристику прикметника як частини мови, розглянути розряди прикметника та ступені порівняння якісних прикметників, розглянути повні та короткі, стягнені та нестягнені прикметники, визначити риси відносних та присвійних прикметників, вивчити особливості відмінювання прикметників, їх творення .

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: значення та граматичні особливості прикметника як частини мови, розряди прикметників, їх морфологічні риси, ступені порівняння, короткі, повні, стягнені та нестягнені форми прикметників, їх особливості уживання, відмінювання та основні способи творення .

Самостійна робота студентів: з'ясувати за тлумачним словником основні значення прикметників, що означають масті тварин. Законспектувати з Українського правопису питання про правопис відмінкових закінчень прикметників.

Ключові слова: прикметник, розряд прикметника, якісні, відносні, присвійні прикметники. Вищий, найвищий ступінь порівняння, повна, коротка, стягнена, нестягнена форма прикметника. Присвійні прикметники. Відносні прикметники. Тверда, м'яка групи відмінювання прикметника, мішаний тип відмінювання. Творення прикметника.

План

1. Значення прикметника як частини мови. Специфіка граматичних категорій прикметника. Синтаксичні функції прикметника.

2. Семантичні розряди прикметників: якісні, відносні, присвійні прикметники. Перехід відносних прикметників у якісні, присвійних – у відносні і якісні.

3. Якісні прикметники, їх ознаки.

4. Ступені порівняння якісних прикметників. Якісні прикметники, які не утворюють ступенів порівняння.

5. Стягнені і нестягнені форми прикметників. Повні і короткі форми якісних прикметників. Походження повних і коротких форм прикметників. Стилістичне використання повних і коротких форм прикметників.

6. Відносні прикметники.

7. Присвійні прикметники.

8. Відмінювання прикметників. Прикметники твердої і м'якої групи.

Відмінювання прикметників на -ЛИЦІЙ.

Творення прикметників.

9. Перехід дісприкметників у прикметники.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови. Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 93 - 141.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 121 – 150.
3. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – С. 153 – 185.
4. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К., 1978. – С. 56 – 123.
5. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я. Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С. 365 -378.
6. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи. – К.: Академія, 2007. – С. 79 - 86.
7. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. - Частина 1. – К.; Вища школа, 1972. – С. 249 – 278.
8. Леонова М.В. Сучасна українська мова: Морфологія. – К.: Вища школа, 1983. – С. 107 - 127.
9. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.67 – 90.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 457 – 458, 488 – 490, 609 - 611.
11. Український правопис: 5-е вид., стереотипне. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 80 - 83.
12. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 306 - 332.
13. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 405 – 416, 432 – 502.
14. Ющук І. П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 335 - 351.
15. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.174 – 194.

Тезаурус

Прикметник - самостійна частина мови, що виражає ознаку, якість, властивість чи риси предмета безпосередньо або через зв'язки з іншими предметами. Прикметники відповідають на питання *який?, чий?*

Якісні прикметники виражають безпосередню ознаку предмета, яка у порівнянні з ознакою іншого предмета може виявлятися меншою чи більшою мірою: *присмний – присмніший , смачний – смачніший.*

Відносні прикметники виражають стабільні щодо міри й інтенсивності вияву ознаки через відношення одного предмета до іншого: *дерев'яний, будинковий, земляний.*

Присвійні прикметники виражають ознаки предмета за належністю його істоті. Вони відповідають на питання **ЧИЙ?** і означають, як і відносні, стабільні щодо міри та вияву ознаки: *батьків лист, заячі вуха*.

Звичайний ступінь порівняння якісних прикметників означає ознаку предмета без порівняння: *зелене листя, радісний день*.

Вищий ступінь виражає ознаку, виявлену більшою мірою, ніж прикметника у звичайному ступені порівняння: *веселіший танок, радісніші новини*.

Найвищий ступінь порівняння якісних прикметників означає ознаку, виявлену найінтенсивніше.

Форми суб'єктивної оцінки передають емоційно-експресивну (позитивну чи негативну) оцінку якості (ознаки).

Повні стягнені форми – це прикметники жіночого, середнього роду та множини з закінченнями у називному відмінку **-а, -е, -і**: *весела, веселе, веселі*.

Повна нестягнена форма властива називному відмінку однини тільки прикметників чоловічого роду: *чорний*, її показником є закінчення **-ая, -ую, -еє, -ії** для жіночого, середнього роду та множини.

Короткі форми прикметників – це прикметники без закінчення. Вони вживаються лише у формі називного відмінка однини чоловічого роду паралельно з повними формами прикметників: *зелений//зелен*

Прикметники твердої групи в називному відмінку однини мають закінчення **-ий, -а, -е** і кінцевий твердий приголосний основи: *старий, добра, веселе*.

Прикметники м'якої групи у називному відмінку мають закінчення **-ій, -я, -є** і м'який кінцевий приголосний основи: *задній, дальня, ближнє*.

Лекція 2

Тема Числівник

Мета: розглянути морфологічні риси числівника, його місце серед інших частин мови, їх розряди уживання та відмінювання.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: визначення числівника як частини мови, особливості граматики числівника, основні етапи розвитку українського числівника, розряди числівника за значенням, їх відмінювання та уживання.

Самостійна робота студентів: з'ясувати за словником значення давніх одиниць міри, ваги тощо, які трапляються в казках для дітей.

Ключові слова: числівник, кількісні, порядкові числівники; власне кількісні, означено кількісні, неозначено кількісні числівники; дробові, збірні числівники.

План

1. Числівник як частина мови. Розмежування числівників та інших слів із значенням кількості.
2. Шлях розвитку числівника.
3. Морфологічні ознаки і синтаксична роль числівника.
4. Розряди числівників за значенням.
5. Групи числівників за будовою (структурним складом).
6. Відмінювання числівників.
7. Правопис числівників.

Література

1. Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. Числівник української мови. – К.: Наукова думка, 1980. -241 с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 142-157.
3. Городенська К.Г. Вираження неозначеної кількості засобами української мови //Мовознавство. – 1978. - №4. – С.18 – 21.
4. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С.378 – 393.
5. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи. – К.: Академія, 2007. – С. 86 – 90.
6. Івченко М.П. Числівники української мови. –К.: Вид-во Київського ун-ту ім.Т.Г. Шевченка, 1955. – 143 с.
7. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 128- 144.
8. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.91 – 115.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім.. М.П.Бажана, 2000. – С.727- 728.
10. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.84 – 86 (пар. 70 – 71).
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С.333 – 349.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 417 – 425, 432 – 502.
13. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 351 – 361.
14. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.194 – 209.

Тезаурус

Числівник – це самостійна частина мови із значенням кількості або порядку предметів при лічбі.

Власне кількісні числівники означають точно окреслене число або кількість, виражену в цілих одиницях: *десять груш, двадцять днів*.

Збірні числівники означають кількість об'єктів як неподільну сукупність істот чи неістот: *трос, п'ятеро, дванадцятро*.

Дробові числівники означають точно окреслену кількість, виражену в дробових одиницях. За будовою вони становлять поєднання кількісних числівників з порядковими: *п'ять восьмих, дві шостих*.

Неозначено-кількісні числівники означають нефіксовану кількість або таку, що неточно окреслена: *кількадесят, чимало*.

Порядкові числівники означають порядок предметів при лічбі. Вони відповідають на питання: *котрий, котра, котре, котрі?*: *друга година*

Прості числівники мають один корінь: *п'ять, сім*.

Складними називаються числівники, що складаються з двох коренів, але становлять одне слово: *шістсот, двохсотий, кільканадцять*.

Складеними називаються числівники, утворені поєднанням кількох простих та складних числівників: *сто чотирнадцять, триста двадцять п'ять*.

Система словозміни числівника є неоднорідною.

Числівники в українській мові мають декілька типів відмінювання.

1. Числівник **один** відмінюється за окремим типом відмінювання:

Н.	один,	одна,	одне (одно),	одні
Р.	одного,	одної (однієї)	одного,	одних
Д.	одному,	одній,	одному,	одним
З.	одного,	одну,	одного,	одних
О.	одним,	одною (однією),	одним,	одними
М(на)	одному,	одній,	одному,	одних

Числівник **один, одна, одне(одно), одні** узгоджується з іменниками в роді, числі і відмінку. У називному відмінку однини у середньому роді вживаються паралельні форми **одне-одно**, у непрямих відмінках цей числівник має закінчення прикметника твердої групи; у жіночому роді властиві паралельні форми: у родовому відмінку: **одної-однієї** та в орудному: **одною-однією**.

2. Числівники **два, три, чотири** відмінюються за однаковим типом відмінювання:

Н.	два	три	чотири
Р.	двох	трьох	чотирьох
З.	як Н. або Р.		
О.	двома	трьома	чотирма
М.	двох	трьох	чотирьох

Числівник **два** має розрізнення форм роду тільки в називному відмінку: *два яблука, два олівці, дві сливи*.

При числівниках **два, три, чотири** іменники уживаються у називному множині. Іменники, у яких в однині та в множині наголос змінюється, у сполученні з числівниками **два, три, чотири** мають форму називного множини, а наголос родового однини: *дві сестри, три дуби, чотири віви*. У непрямих відмінках вони узгоджуються з формами іменників: *двома студентами, трьом завданням*.

3. За окремим типом відмінюються числівники від **п'ять до двадцять та тридцять, п'ятдесят – вісімдесят**:

Н. п'ять

Р. п'яти п'ятьох

Д. п'яти п'ятьом

З. як Н. або Р.

О. п'ятьма п'ятьома

М. (на) п'яти п'ятьох

Ці числівники не мають категорії числа і роду. У числівниках на означення десятків відмінюється тільки друга частина:

Н. сімдесят

Р. сімдесяти сімдесятьох

Д. сімдесяти сімдесятьом

З. як Н. або Р.

О. сімдесятьма сімдесятьома

М. (на) сімдесяти сімдесятьом

Числівники цього типу у називному відмінку вимагають іменників у формі родового множини: *дев'ять пальців, одинадцять зошитів*; в інших відмінках числівники узгоджуються з іменниками: *п'ятьма учнями, на шістьох автомобілях*.

За таким же типом відмінюються неозначено-кількісні числівники **кільканадцять, кількадесят, кілька**.

4. Числівники **сорок, дев'яносто, сто** відмінюються за одним типом відмінювання. У непрямих відмінках вони мають закінчення **-а**:

Н. сорок дев'яносто сто

Р. сорока дев'яноста ста

Д. сорока дев'яноста ста

З. як Н. або Р.

О. сорока дев'яноста ста

М. сорока дев'яноста ста

Ці числівники також не мають категорії роду і числа і поєднуються з іменниками, як числівники **п'ять-двадцять**.

5. У числівниках на означення сотень: **двісті – дев'ятсот** відмінюються обидві частини:

Н.	двісті	сімсот
Р.	двохсот	семисот
Д.	двомстам	семистам
З.	як Н. Або Р.	
О.	двомастами	сьомастами (сімомастами)
М.	(на) двохстах	семистах

Ці числівники у називному відмінку сполучаються з іменниками у формі родового множини : **двісті яблук, чотириста слів**, а в непрямих відмінках – узгоджуються з іменниками: **трьохсот автомобілів, шістьмастами годинами**. Роду і числа вони не мають.

6. Числівники **тисяча, мільйон, мільярд, нуль** мають форми роду, числа і відмінка і відмінюються як іменники. Числівник **тисяча** відмінюється як іменник першої відміни мішаної групи, а числівники **мільйон і мільярд** – як іменники другої відміни твердої групи, числівник **нуль** – як іменник другої відміни м'якої групи:

Н.	тисяча	мільйон	мільярд	нуль
Р.	тисячі	мільйона	мільярда	нуля
Д.	тисячі	мільйону	мільярду	нулю
З.	як Н. або Р.			
О.	тисячею	мільйоном	мільярдом	нулем
М.	(на) тисячі	мільйоні	мільярді	нулі

У називному множини числівники **тисяча, мільйон, мільярд** вимагають в іменника форми родового множини, числівник **нуль** – родового однини.

7. У складених власне кількісних числівниках відмінюється кожна складова частина. Іменник при такому числівнику вживається у тій формі, якої вимагає останнє слово: **сто сорок вісім днів, триста чотири сторінки**.

Н.	триста шістдесят вісім
Р.	трьохсот шістдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох)
Д.	трьомстам шістдесяти (шістдесятьом) восьми (вісьмом)
З.	як Н. або Р.
О.	трьомастами шістдесятма (шістдесятьома) вісьма (вісьмома)
М.	(на) трьохстах шістдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох)

8. Числівники **півтора півтори** не відмінюються. Числівник **півтора** уживається з іменниками чоловічого і середнього роду, числівник **півтори** - з іменниками жіночого роду. Ці числівники уживаються з іменниками у формі родового однини: **півтора відра, півтори години**. У синтаксичних позиціях непрямих відмінків іменники при числівниках **півтора, півтори** набувають відповідних форм множини: **з півтора відрами, від півтори годин**. Не відмінюється і числівник **мало**: **мало води**.

9. Збірні числівники у непрямих відмінках набувають форм відповідних власне кількісних числівників:

Н. двоє	п'ятеро
Р. двох	п'ятьох
Д. двом	п'ятьом
З. як Н. або Р.	
О. двома	п'ятьома
М. (на) двох	п'ять

Збірні числівники не мають роду і числа і вживаються з іменниками середнього і чоловічого роду, що піддаються лічбі: *двоє вікон, п'ятеро хлопців*, але *дві дівчини*; а також з множинними іменниками: двоє дверей. Серед збірних числівник обидві уживається з іменниками жіночого роду, обидва – з іменниками чоловічого і середнього роду.

Так відмінюються числівники **обидва, обидві**:

Н. обидва, обоє	обидві
Р. обох	
Д. обом	
З. як Н. або Р.	
О. обома	
М. (на) обох	

10. Порядкові числівники відмінюються як прикметники твердої групи, тільки числівник **третій** – як прикметник м'якої групи:

Н. шостий	шоста	шосте	шості
Р. шостого	шостої	шостого	шостих
Д. шостому	шостій	шостому	шостим
З. як Н. або Р.			
О. шостим	шостою	шостим	шостими
М. (на) шостому	шостій	шостому	шостих

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останній компонент: *сто двадцять третій; сто двадцять третього; сто двадцять третьому*.

11. Дробові числівники становлять собою сполучення :

а) кількісного числівника в називному відмінку (чисельник) та субстантивованій порядковий числівник в родовому множини (знаменник): *дві п'ятих, шість восьмих*;

б) кількісного числівника в називному однини (чисельник) та субстантивованого порядкового числівника в називному однини (знаменник): *одна сьома*.

Дробові числівники відмінюються так: чисельник – як власне кількісний числівник відповідного типу, а знаменник – як числівник порядковий:

Н. три шостих
Р. трьох шостих
Д. трьом шостим

- З. як Н. або Р.
О. трьома шостими
М. (на) трьох шостих

Лекція 3

Тема Займенник

Мета: ознайомити студентів із займенником як частиною мови, визначити специфіку цього класу слів, групи за співвідносністю з іншими частинами мови, розряди та особливості словозміни займенника, а також стилістику займенника.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: групи займенників за співвідносністю з іншими частинами мови, розряди та відмінювання займенників, особливості їх уживання та перехід інших частин мови в займенники.

Самостійна робота студентів: з'ясувати та законспектувати з «Українського правопису» питання про відмінкові закінчення займенників різних розрядів. Підготувати повідомлення про уживання особових займенників.

Ключові слова: іменникові, прикметникові, числівникові займенники; особові, вказівні, присвійні, зворотний, питально-відносні, означальні, неозначені, заперечні займенники; відмінювання займенників; прономіналізація.

План

1. Семантична, морфологічна і синтаксична своєрідність займенника.
2. Групи займенників за співвідношенням з іншими частинами мови.
3. Розряди займенників за значенням.
4. Граматичні категорії та особливості відмінювання особових, зворотного, присвійних, означальних, питально-відносних, заперечних та неозначених займенників.
5. Стилiстичне використання займенників.
6. Пронiмiналiзацiя.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 253 – 255. Займенник окремо не описаний.
2. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 184 – 216.

3. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я. Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С. 393 - 403.
4. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи. – К.: Академія, 2007. – С. 90 – 92.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Вища школа, 1972. – С. 290 – 307.
6. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 144 - 158.
7. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.115 – 130.
8. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – 162 – 169.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.173 - 174.
10. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.86 - 89 (пар. 73 – 79).
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С.350 - 364.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.425 – 502.
13. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 361 - 369.
14. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.210 – 225.

Тезаурус

Займенник - окрема самостійна частина мови, що вказує на предмети, ознаки і кількості, не називаючи їх

Іменникові – це займенники, що вказують на істоту або предмет.

Прикметникові займенники вказують на ознаку, властивість, якість.

Числівникові займенники вказують на кількість.

За значенням займенники традиційно поділяють на 9 розрядів:

1. Особові: *я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*

2. Зворотний займенник *себе*

3. Присвійні займенники *мій, твій, свій, наш, ваш, його, її, їх, їхній*

4. Вказівні займенники *цей, той, такий, стільки*

5. Означальні займенники *весь всякий, кожний, інший, сам, самий*

6. Питальні займенники: *хто?, що?, який?, чий?, котрий?, скільки?*

7. Відносні займенники – це ті ж, що й питальні, але вжиті як засіб зв'язку між підрядною і головною частиною у складнопідрядних реченнях

8. Неозначені займенники походять від питально-відносних займенників і творяться за участю часток: *де-, аби-, -сь, казна-, хтозна-, -будь-, -небудь.*

9. **Заперечні** займенники творяться додаванням частки ні- до питально-відносних займенників.

Прономіналізація – це явище переходу інших частин мови в займенник: Про це розповідав один чоловік (*один* – в значенні *якийсь*).

Лекція 4

Тема Дієслово

Мета: дати загальну характеристику дієслову як одній із центральних частин мови, розглянути інфінітив, дві основи дієслова і їх роль у творенні дієслівних форм; корелятивні видові пари дієслів і способи творення корелятивних пар.. категорію перехідності та стану дієслів.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: визначення дієслова, його граматичні характеристики, особливості неозначеної форми дієслова, категорію виду та її реалізацію в дієсловах, способи творення корелятивних пар., станові форми дієслова.

Самостійна робота студентів: з'ясувати і законспектувати питання про так звані **одновидові дієслова**.

Ключові слова: дієслово, інфінітив, основа теперішнього часу, основа інфінітива; дієвідмінювані, відмінювані, незмінні форми дієслова; категорія виду; корелятивна пара, одновидові дієслова. Активний, пасивний, зворотньо-середній стан дієслів. Дієслова поза станом.

План

1. Дієслово як частина мови. Морфологічні ознаки дієслова, його синтаксична роль.

2. Дієвідмінювані, відмінювані і незмінні форми дієслова.

3. Неозначена форма (інфінітив) як початкова форма дієслова.

4. Дві основи дієслова та їх роль в утворенні дієслівних форм.

5. Категорія виду дієслова. Значення доконаного і недоконаного виду. Видові пари дієслів. Способи творення видових пар : суфіксація, префіксація, наголос, чергування голосних та приголосних, суплетивізм.

6. Дієслова, що не утворюють видових пар: дієслова, що мають значення тільки одного виду; дієслова, які залежно від контексту набувають значення як доконаного, так недоконаного виду.

7. Категорія перехідності-неперехідності дієслова.

8. Категорія стану дієслова. Дієслова активного, середньо-зворотного та пасивного стані.

9. Дієслова. у яких форма стану не визначається (дієслова, що перебувають "поза станом").

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – . 157 – 243.
2. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 217 - 297.
3. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С. 403 – 446.
4. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи. – К.: Академія, 2007. – С. 92 – 118.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Вища школа, 1972. – С. 320 - 370.
6. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 158 - 241.
7. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.157 – 232.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.141 -146, 588 -589.
9. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.89 – 97 (параграфи80 -85).
10. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С.364 - 410.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 503 – 524, 531 – 566.
12. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 369 - 405.
13. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.226 – 257.

Тезаурус

Дієслово – це самостійна частина мови, що означає дію, процес та стан і виражає її у граматичних категоріях виду, стану, способу, часу, особи.

Основа інфінітива - це частина дієслова в неозначеній формі, що залишається після відокремлення від форми інфінітива суфікса **-ти(-ть):писа-ти, працюва-ти.**

Основа теперішнього часу – це частина дієслова, що залишається після віднімання закінчення **-уть, -ать** від дієслів у формі теперішнього часу третьої особи множини: **лежать** == **леж** + **-ать, стоять** == **стој-** + **ать.**

Дієвідмінювані або особові форми дієслова становлять переважну більшість дієслівних форм. Це граматичні форми способу, часу, особи дієслова, родові форми дієслів: **писатиму, напишу.**

Відмінювані форми дієслова – це дієприкметники тому, що мають рід, число, відмінок і узгоджуються з іменником у цих формах.

Незмінні форми дієслова – це інфінітив, дієприслівники і форми на *–но, –то*.

Інфінітив дієслова – неозначена форма дієслова, що означає найбільш узагальнену дію, безвідносно до особи, числа, способу, часу: *писати, жувати*.

Дієприслівник – це дієслівна форма, що означає додаткову дію до основного дієслова: *читаючи*.

Безособові форми на *–но, –то* виражають дію поза відношенням до її виконавця: *виконано*.

Категорія виду дієслова – це граматична категорія, що означає відношення дії до її внутрішньої часової межі.

Дієслова **недоконаного виду** означають дію, не завершену в часі, і відповідають на питання *що робити?*: *дивитись, працювати, дрімати, зупинятись*.

Дієслова **доконаного виду** означають обмежену в часі дію і відповідають на питання *що зробити?*: *вийти, виправити, знайти, доказати*.

Два одноосновних дієслова, що відрізняються формою виду, творять так звану **видову (корелятивну) пару**.

Двовидові (непарновидові) дієслова – це дієслова, які без зміни у морфемному складі можуть позначати то обмежену, то необмежену в часі дію, тобто мати значення і доконаного, і недоконаного виду: *арештувати, женити, воліти*.

Одновидові дієслова – це дієслова, які в будь-яких контекстах мають значення тільки одного виду. Так, значення тільки недоконаного виду мають дієслова *переслідувати, чатувати, вимагати, нездужати*.

Категорія перехідності – перехідності дієслова виражає зв'язок дієслів з іншими частинами мови – об'єктами дії.

Перехідними є дієслова, які мають при собі іменник-додаток у формі знахідного відмінка без прийменника: *малювати двері, плавити залізо, приймати друга*.

Неперехідними є дієслова, які поєднуються з іменниками в інших відмінкових формах: *розмовляти з батьками, подякувати матері*.

Категорія стану – це загальнодієслівна категорія, що означає відношення дії до суб'єкта і об'єкта.

До **активного стану** належать дієслова, що означають дію суб'єкта, спрямовану на об'єкт, виражений прямим додатком у формі знахідного відмінка без прийменника: *написати листа, опрацювати статтю*.

До **пасивного стану** належать дієслова, коли вони вступають у такі відношення, при яких суб'єкт виражається іменником в орудному без прийменника і в реченні є додатком, а об'єкт дії виражається іменником в

називному відмінку і в реченні є підметом: *Рішення затверджується Верховною радою.*

До дієслів **зворотно-середнього стану** належать ті, що означають дію суб'єкта, спрямовану на нього самого. Тобто дієслова зворотно-середнього стану виражають відношення, при яких суб'єкт є водночас об'єктом дії: *дівчинка умивається, літак відірвався від землі.*

До **нульового (поза станом) стану** належать дієслова:

1. Дієслова, які без **–ся** не вживаються: *спілкуватися, боятися, сміятися, пишатися, дивитися, намагатися, усміхатися, журитися, схаменутися.*

2. Дієслова, які створюються додаванням частки **–ся**, що має словотворче значення, тобто надає дієслову нового лексичного значення: *бігати – добігатися, сидіти – насидітися, удавати – удаватися, діставати – діставатися.*

3. Неперехідні дієслова без частки **–ся**: *корабель пливе, годинник ходить.*

Лекція 5

Тема Дієслово

Мета: визначити категорію особи дієслова, особові форми дієслів, розглянути категорію способу і часу дієслова, дієвідмінювання дієслів.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: значення дійсного, умовного та наказового способів, особові форми теперішнього, майбутнього часу та дієвідміни дієслів.

Самостійна робота студентів: опрацювати питання про транспозицію часових форм (уживання форм одного часу в значенні іншого) дієслів.

Ключові слова: особа, спосіб, час дієслова; дійсний, умовний, наказовий спосіб, дієвідміни дієслова, особові форми дієслів.

План

1. Категорія особи дієслова. Значення форм першої, другої і третьої особи, їх морфологічне вираження. Безособові дієслова.

2. Категорія способу дієслова. Основні значення дійсного, умовного та наказового способу.

3. Категорія часу дієслова. Значення теперішнього, майбутнього, минулого часу дієслів.

4. Морфологічне вираження часових форм. Творення часових форм дієслів в українській мові (з історичним поясненням).

5. Особові форми теперішнього часу. Дієвідмінювання: перша та друга дієвідміна дієслів. Особливості дієвідмінювання дієслів БУТИ, ДАТИ,

ЇСТИ та дієслів з основою на -ВІСТИ (ВІДПОВІСТИ, РОЗПОВІСТИ).

6. Особові форми майбутнього часу. Історична довідка про походження форм майбутнього часу.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – . 157 – 243.
2. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 217 - 297.
3. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С. 403 – 446.
4. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи. – К.: Академія, 2007. – С. 92 – 118.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Вища школа, 1972. – С. 320 - 370.
6. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 158 - 241.
7. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.157 – 232.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.141 -146, 588 -589.
9. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.89 – 97 (параграфи80 -85).
10. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С.364 - 410.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 503 – 524, 531 – 566.
12. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 369 - 405.
13. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.226 – 257.

Тезаурус

Категорія способу дієслова – це морфологічна категорія, що означає відношення дії (процесу) до дійсності.

Дійсний спосіб (індикатив – лат. *indicātīvus* – *дійсний спосіб*) означає реальну дію, яка виявляє себе в трьох часових параметрах: теперішньому, минулому, майбутньому.

Наказовий спосіб (імператив – від лат. *imperātīvus* – *наказовий спосіб*) виражає волевиявлення мовця – прохання, побажання, наказ, спонукування до дії: **Багато знай, та ще питай** (Н. тв.).

Умовний спосіб означає дію, можливу за певних умов, тобто нереальну в даний момент: *хотів би, прийшла б*.

Категорія особи – це граматична категорія, що виражає відношення дії до мовця з погляду того, хто говорить.

Категорія часу – це морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення дії до моменту мовлення. Категорія часу властива дієсловом тільки дійсного способу.

Теперішній час означає дію як процес, що збігається з моментом мовлення

За характером голосного в особовому закінченні дієслова поділяють на **дві дієвідміни**.

Для розрізнення дієвідмін дієслів використовують три прийоми: за особовим закінченням третьої особи множини, за голосним в інших особових формах та за основою інфінітива .

Поза дієвідмінами перебувають дієслова **бути, дати, їсти** та дієслова з основою на **-вісти: відповісти, заповісти**. Їх називають **архаїчні дієслова**.

Майбутній час дієслова означає дію, яка відбудуватиметься після моменту мовлення: *Поговоримо думами тихо* (Л.К.)

Розрізняють просту, складну та складену форми майбутнього часу.

Проста форма майбутнього часу твориться від дієслів доконаного виду: *написати – напишу*.

Складна форма майбутнього часу твориться від дієслів недоконаного виду додаванням до інфінітива особових закінчень **-му, - мемо, -меш, -мете, -ме, -муть: наглядатиму, робитимеш, писатиме, працюватимемо, літатимете, плакатимуть**.

Складена форма майбутнього часу твориться конструкцією з інфінітива дієслова недоконаного виду та допоміжного дієслова **бути** в особових формах: *буду писати, будеш зустрічати, будемо спати*.

Лекція 6

Тема Дієслово

Мета: розглянути категорію роду та родові форми дієслів, умовний та наказовий спосіб дієслів; взаємозв'язок основних граматичних категорій дієслова та творення дієслів.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: родові та числові форми дієслів, взаємозв'язок граматичних категорій дієслів; творення дієслів.

Самостійна робота студентів: опрацювати питання про уживання форм одного способу в значенні іншого, опрацювати питання про відокремлення у реченні дієприкметників і дієприкметникових зворотів та дієприслівників і дієприслівникових зворотів. .

Ключові слова: родові форми дієслова, умовний спосіб дієслів, наказовий спосіб дієслів; творення дієслів; дієприкметник, дієприкметниковий зворот, дієприслівник, дієприслівниковий зворот, форми на -но,-то.

План

1. Категорія роду дієслова. Родові форми минулого часу.
2. Родові й числові форми умовного способу дієслів. Наказовий спосіб дієслів та його граматичні форми.
3. Зв'язок категорії часу, способу й виду у дієсловах.
4. Творення дієслів. Основні дієслівні префікси та суфікси. Творення дієслів від власних основ та від основ інших частин мови.
5. Дієприкметник та його граматичні особливості.
6. Дієприслівник та його граматичні особливості.
7. Форми на -но,-то.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – . 157 – 243.
2. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 217 - 297.
3. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С. 403 – 446.
4. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи. – К.: Академія, 2007. – С. 92 – 118.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Вища школа, 1972. – С. 320 - 370.
6. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 158 - 241.
7. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.157 – 232.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.141 -146, 588 -589.
9. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.89 – 97 (параграфи80 -85).
10. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С.364 - 410.
11. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 503 – 524, 531 – 566.
12. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 369 - 405.

13. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.226 – 257.

Тезаурус

Минулий час дієслова означає дію, яка відбулася до моменту мовлення: *Ми все по-братськи порівну ділили* (Д.Луценко).

Дієслова минулого часу змінюються за числами, а в однині – за родами. Категорія особи дієсловами минулого часу не властива.

Продуктивними для дієслів є такі **способи творення**, як суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний. Дієслова творяться від власних, дієслівних основ та від інших частин мови.

Дієприкметник – це відмінювана форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією:

Від дієслова дієприкметник має такі граматичні риси, як:

1. Дієслівна основа: дієприкметники творяться від основ інфінітива та основ теперішнього часу: *прочитати – прочитаний*.

2. Категорія виду: *писати – писаний, дописати – дописаний*. При цьому дієприкметник зберігає форму виду дієслова, від якого він твориться: *прополений* від *прополоти*, *полений* від *полоти*.

3. Категорія часу. Дієприкметники уживаються у теперішньому та минулому часі. Наприклад, *сяюче небо* == *небо, яке сяє* – теперішній час; *обвуглена земля* == *земля, яка обвуглилась* – минулий час.

4. Категорія стану. Дієприкметники уживаються у формах активного і пасивного стану.

Від прикметника дієприкметник має такі граматичні риси:

1. Лексичне значення: означає ознаку (відповідає на питання *який?*): *украдене щастя, намальована ніч*.

2. Граматичні категорії роду, числа, відмінка: *вимите небо* – Н.в., у *вимитому небі* – М.в.

Дієприкметник узгоджується у роді, числі й відмінку з іменником, як і прикметник.

Дієслівні форми на **-НО, -ТО** мають стабільну синтаксичну функцію в реченні: виступають головним членом односкладного безособового речення.

Дієприслівник – це незмінна дієслівна форма, яка, означаючи додаткову дію, пояснює в реченні основне дієслово: *написавши, стоячи*.

Від дієслова у дієприслівника зберігаються такі граматичні ознаки:

1. Дієслівна основа. Дієприслівники творяться від дієслівних основ теперішнього часу: *зберігають - зберігаючи, навчаються - навчаючись, перемагають - перемагаючи* або основ інфінітива: *порацювати - порацювавши, зайти - зайшовши, стати - ставши*.

2. Перехідність. Дієприслівники можуть мати перехідне або неперехідне значення, яке співвідносне з дієслівними основами, від яких вони творяться: *Лежачи на печі, не здобудешся на калачі* (Н. тв.) – дієприслівник неперехідний. *Даючи біду, Бог дає і розум* (Н.тв.) – дієприслівник перехідний.

3. Категорія виду, категорія часу.

Від прислівника дієприслівники мають:

1. Незмінність. У дієприслівників відсутня система словозміни.
2. Синтаксичну функцію обставини.

II семестр

Лекція 1

Тема Прислівник

Мета: розглянути прислівник як окремий розряд слів, його правопис та уживання.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: граматичну специфіку прислівників як частини мови, їх розряди і правопис, предикативні прислівники. Модальні слова

Самостійна робота студентів: опрацювати питання про правопис прислівників (за матеріалами параграфів «Українського правопису») та уживання модальних слів.

Ключові слова: прислівник, означальні, обставинні прислівники, предикативні прислівники (слова категорії стану), модальні слова.

План

1. Значення, морфологічні ознаки і синтаксичні функції прислівника.
2. Розряди прислівників за значенням.
3. Творення прислівників.
4. Перехід прислівників у службові слова.
5. Правопис прислівників.
6. Предикативні прислівники (слова категорії стану) та їх уживання у безособових реченнях.
7. Модальні слова як особливий розряд слів в українській мові. Розряди модальних слів. Синтаксична функція модальних слів.

Література

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 243 - 273.

2. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 298 - 327.
3. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С. 403 – 446.
4. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова. Завдання і вправи. – К.: Академія, 2007. – С. 118 – 124.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1. – К.: Вища школа, 1972. – С. 307 - 320.
6. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 241 - 246.
7. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.131 – 156.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.491 -492.
9. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.37 - 40 (параграф 30).
10. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С.410 - 425.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.525 – 566.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. –С.525 – 566.
13. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 405- 418.
14. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.258 – 271.

Тезаурус

Прислівник - це невідмінювана частина мови, яка виражає якісну, кількісну чи іншу ознаку ознаки, дії чи стану

Означальні прислівники виражають якісну характеристику дії, рідше - стану: *добре, весело*.

Обставинні прислівники означають зовнішні обставини, за яких відбувається дія: *літом, сидьма*. Вони діляться на такі значеннєві групи:

1.Прислівники часу - означають час, протягом якого відбувається дія і відповідають на питання коли?, відколи?, доки?, як довго?: *надовго, щодня, зрідка, знову, сьогодні, завтра, літом*.

2. Прислівники місця - означають місце або напрям дії та відповідають на питання де?, куди?, звідки?: *наліво, вниз, вдалину, прямо*.

3.Прислівники причини - означають причину, за якої відбувається дія, і відповідають на питання чому? , через що? , з якої причини?: *згарячу, зопалу, здуру, знічев'я*.

4. Прислівники мети - означають мету дії, вираженої дієсловом, і відповідають на питання нащо?, для чого?, навіщо?, з якою метою?: *навмисне, зумисне, напоказ, наперекір.*

Модальні прислівники (модальні слова) виражають ставлення мовця до висловлюваного або надають слову чи цілому реченню різноманітних модальних відтінків.

Модальні прислівники виконують в реченні **сталу функцію**: виступають вставними словами, тому вони з реченням граматично не пов'язані: *Втриматись на ногах старенькій матері, видно, дуже важко* (Ст.).

Модальні слова мають доволі різноманітне значеннєве поле. Їх можна поділити на такі основні значеннєві групи:

1. Впевненості, ствердження, достовірності мовленого: *безперечно, зрозуміло, звичайно, звісно, ясно, явно, природно, певно;*

2. Сумніву, невпевненості, вірогідності думки: *очевидно, певно, видно, може, мабуть, здається;*

3. Виражають власний, суб'єктивний погляд мовця: *власне, правда;*

4. Виражають зв'язок думок, вказують на їх послідовність: *напевно, отже, звичайно, мабуть, безумовно, напевно, по-перше, по-друге;*

5. Вирізнення повідомлюваного серед інших фактів: *передусім, потім, нарешті;*

6. Наголошення на тому, що сказане є підсумком, висновком : *отже, таким чином, словом, коротше.*

Лекція 2

Тема Службові частини мови. Прийменник.

Мета: дати загальну характеристику службових частин мови, розглянути прийменник та його функції в реченні.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: загальну характеристику службових частин мови, прийменники первинні та вторинні, уживання прийменників з іменними частинами мови.

Самостійна робота студентів: опрацювати питання про класифікацію прийменників з підручника Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я. Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. - С. 457.

Ключові слова: прийменник, сполучник; первинні, вторинні прийменники.

План

1. Службові слова, їх загальна характеристика та особливості.
2. Поняття про прийменник як про частину мови, що служить для розрізнення відмінкових форм.
3. Поділ прийменників на групи за походженням. Морфологічний склад прийменників. Уживання прийменників з формами непрямих відмінків.
4. Основні смислові відтінки, які вносять прийменники у сполученні з відмінковими формами іменників.

Література

Прийменник

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 276 - 299.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К., 1980.
3. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С.327 – 346.
4. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С.455 – 469.
5. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Частина І. – К.: ВШ, 1972. – С. 370 – 384.
6. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. - Ч.2. - К.:ВШ, 1964.
7. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 246 - 251.
8. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.233 – 243.
9. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. - К.: Либідь, 1997. – С. 200-208.
10. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.486.
11. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.40-41.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С.425 - 432.
13. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 567 – 574, 579 – 602.
14. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С.419 – 426.
15. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.272 – 278.

Тезаурус

Прийменник - службова частина мови, що служить для диференціації відмінкових форм іменника та інших іменних частин мови.

Первинні прийменники – це непохідні, найдавніші прийменники: *у, на, до, за* та ін..

Вторинні - це похідні прийменники. Вони утворились від інших частин мови пізніше, ніж первинні: *внаслідок, упродовж, коло* та ін..

Прості прийменники - це прийменники, що мають одноморфемну структуру: *від, про, при*.

Складні прийменники утворені поєднанням двох або кількох простих прийменників: *з-за, з-поміж, з-понад*.

Складені прийменники - це прийменники, оформлені кількома окремими словами: *зразу через, на відміну від*.

Просторові відношення у сполученні з іменниками виражають прийменники: *біля, близько, вище, всередину, за, збоку, неподалік, назустріч, попереду, навкруг* та ін.

Часові (темпоральні) відношення виражають з іменниками прийменники, *одночасно з, о, наприкінці, під час*.

Логічні відношення прийменників виражають такі різновиди логічного зв'язку між явищами:

А) причини: *від, з, за, з нагоди, у результаті, на підставі, зважаючи на: на підставі ухвали, від злості, з радості*.

Б) мети: *на, для, під, по, задля, заради, ради, в ім'я, з метою: для впевненості, з метою запобігання шкоди, заради правди*.

В) допусту: *попри, незважаючи на, всупереч, наперекір*.

Лекція 3

Тема Сполучник.

Мета: розглянути сполучники як службові слова .

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: типи сполучників за морфологічним складом, сполучники сурядності та підрядності; прийоми розрізнення сполучників та сполучних слів.

Самостійна робота студентів: з'ясувати і законспектувати питання про правопис сполучників.

Ключові слова: прості, складні та складені сполучники, сполучники сурядності та підрядності, сполучні слова

План

1. Сполучник як частина мови, що служить для поєднання членів речення, компонентів складних речень.
2. Типи сполучників за вживанням.

3. Типи сполучників за морфологічним складом.
4. Сполучники сурядності та підрядності, їх різновиди.
5. Правопис сполучників.
6. Сполучні слова. Відмінності між сполучниками і сполучними словами.

Література **Сполучник**

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 300 - 308.
2. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С.346 – 357.
3. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С.470 – 476.
4. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Частина І. – К.: ВШ, 1972. – С. 384 - 386.
5. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 252 - 257.
6. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.258 – 277.
7. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. - К.: Либідь, 1997. – С. 208 - 213.
8. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.585 - 586.
9. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.41 - 42.
10. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 432 - 439.
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С. 574 – 577, 531 – 566.
12. Юшук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 426 - 432.
13. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.278 – 282.

Тезаурус

Сполучник – це службове слово, за допомогою якого поєднуються члени речень та частини складних речень.

Первинні (непохідні) сполучники - це сполучники, які в сучасній українській мові не мають співвідносних слів в інших частинах мови: *і, та, а, але, чи, бо, ні*.

Вторинні (похідні) сполучники утворені поєднанням деяких повнозначних слів з прийменниками: *зате, проте* та ін. До вторинних належать складні і складені сполучники.

Прості – це первинні сполучники, що не поділяються на морфеми, а подекуди й на склади.

Складні сполучники належать до вторинних. Вони морфологічно поділяються на дві і більше частин і є наслідком з'єднання в одне двох і більше слів: *як + би = якби; за + те = зате*.

Складені сполучники теж належать до вторинних. Вони становлять конструкції з двох і більше самостійних слів: *дарма що, як – так, не тільки – а й*.

Одиничні – це неподільні сполучники, що не повторюються при кожному однорідному компонентіві речення.

Повторювані сполучники повторюються при кожному однорідному компонентіві речення.

Парні - це складені похідні сполучники, кожна частина яких належить до різних членів речення або до різних частин складного речення: *як не ...то, якщо ... то, для того ... щоб*.

Сурядні сполучники оформляють синтаксичні відношення між рівноправними компонентами речень і мають такі різновиди:

1. Єднальні сполучники: *і (й), та, також, і .. і, ні .. ні, як .. так і , не тільки .. а й , не тільки ... але й*.

2. Протиставні: *а, але, та (в значенні але), так, зате, проте, однак, все ж*.

3. Розділові сполучники: *або, чи, або .... або, чи ... чи, то ... то, не то ... не то, чи то ... чи то, хоч ... хоч*.

Підрядні сполучники є основним засобом вираження підрядної взаємозалежності речень і поділяються на різновиди:

1. **Причини**: *бо, через те ... що, тому... що, з тим ... що, оскільки*.

2. **Часу**: *як, після того, як; тільки, як тільки, тільки що, щойно, тільки-но, ледве, скоро, поки, доки, аж поки, аж доки, коли, відколи*.

3. **Умови**: *якщо, коли, коли б, як, якби, як тільки, скоро, або, раз*.

4. **Меті**: *щоб, аби, для того, щоб*.

5. **Порівняльні** : *як, що, мов, мовби, немов, немовби, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито*.

6. **Допустові**: *хоч, хай, нехай, правда, дарма що, незважаючи на те що, як, чи*.

7. **Пояснювальні**: *тобто, себто, а саме, як-от, або: Глитай , або ж Павук (П.М.)*.

Частки - це службові слова, які надають словам, словосполученням чи реченням нових значеннєвих відтінків, творять форми слів або нові слова.

Первинні частки - непохідні.

Вторинні частки – похідні – творяться від інших частин мови і зберігають з ними структурний і семантичний зв'язок.

Прості частки оформляються одним словом.

Складені – це частки, які мають у своєму складі два-три слова

Фразові частки (сміслові) – це частки, що виражають різні смислові відтінки слів, частин речень і цілих речень.

1. **Вказівні:** *ось, он, осьде, онде, от, то, ото, це, оце, воно, ген.*

2. **Означальні:** *майже, мало не, трохи не, ледве не, власне, саме, якраз, точно, рівно, справді, дійсно.*

3. **Видільні:** *тільки, лише, хоч, хоча, хоч і, хоч би, виключно, і, й, та, таки, аж, навіть, вже, ж, же, бо.*

4. **Модальні** частки є засобом формування речень за метою висловлення. Вони поділяються на:

а) **стверджувальні** частки функціонують у розповідному реченні, *це так, авжеж, атож, аякже, еге;*

б) **заперечні:** *не, ні, ані;*

в) **питальні:** *чи, хіба, невже, що за.* Ці частки є засобом оформлення питальних речень.

г) **спонукальні:** *хай, нехай, бодай, годі, ну, давай, на, -бо, -но, би, б;*

5. **Емоційно-експресивні** частки *от уже, що за, де там, просто, адже, адже ж, от уже, куди там* вносять емоційні відтінки у висловлювання.

Словотворчі частки служать засобом творення слів з новими значеннями: *де-, аби-, -сь, казна-, хтозна-, -будь-, -небудь, би (б), же(ж), ні, не.*

Формотворчі частки використовуються для творення граматичних форм слів: *хай, нехай, най–, би (б), –ся (-сь).*

Лекція 4

Тема Частка

Мета: розглянути частки, їх функції у мові та правопис.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: частки та їх групи за функціями; специфіку специфіку уживання за місцем і роллю в мовних одиницях.

Самостійна робота студентів: опрацювати питання про правопис часток.

План

1. Частки як клас службових слів.
2. Функції фвсток за місцем і роллю в мовних одиницях.
3. Правопис часток.

Література

Частка

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 308 - 318.
2. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С.357 - 363.
3. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я. Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С.476 - 479.
4. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Частина І. – К.: ВШ, 1972. – С. 386 - 393.
5. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 257 - 260.
6. Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании. – М., 1985.
7. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С. 244 – 257.
8. Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. - К.: Либідь, 1997. – С. 213 - 216.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.723 - 724.
10. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.41 - 42, параграфи 79, 114. .
11. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 439 - 444.
12. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. – С.577 – 578, 579 – 602.
13. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 432 - 437.
14. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 282 – 285.

Тезаурус

Частки - це службові слова, які надають словам, словосполученням чи реченням нових значеннєвих відтінків, творять форми слів або нові слова.

Первинні частки - непохідні.

Вторинні частки – похідні – творяться від інших частин мови і зберігають з ними структурний і семантичний зв'язок.

Прості частки оформляються одним словом.

Складені – це частки, які мають у своєму складі два-три слова

Фразові частки (сміслові) – це частки, що виражають різні смислові відтінки слів, частин речень і цілих речень.

1. **Вказівні**: *ось, он, осьде, онде, от, то, ото, це, оце, воно, ген.*

2. **Означальні**: *майже, мало не, трохи не, ледве не, власне, саме, якраз, точно, рівно, справді, дійсно.*

3. **Видільні**: *тільки, лише, хоч, хоча, хоч і, хоч би, виключно, і, й, та, такі, аж, навіть, вже, ж, же, бо.*

4. **Модальні** частки є засобом формування речень за метою висловлення. Вони поділяються на:

а) **стверджувальні** частки функціонують у розповідному реченні, *це так, авжеж, атож, аякже, еге;*

б) **заперечні**: *не, ні, ані;*

в) **питальні**: *чи, хіба, невже, що за.* Ці частки є засобом оформлення питальних речень.

г) **спонукальні**: *хай, нехай, бодай, годі, ну, давай, на, -бо, -но, би, б;*

5. **Емоційно-експресивні** частки *от уже, що за, де там, просто, адже, адже ж, от уже, куди там* вносять емоційні відтінки у висловлювання.

Словотворчі частки служать засобом творення слів з новими значеннями: *де-, аби-, -сь, казна-, хтозна-, -будь-, -небудь, би (б), же(ж), ні, не.*

Формотворчі частки використовуються для творення граматичних форм слів: *хай, нехай, най–, би (б), –ся (-сь).*

Лекція 5

Тема Вигук. Зв'язка

Мета: розглянути вигуки, звуконаслідувальні слова та зв'язку.

У результаті проведення лекції студенти повинні знати: вигуки та їх групи за функціями; специфіку звуконаслідувальних слів; роль зв'язки у реченні.

Самостійна робота студентів: опрацювати написання звуконаслідувальних слів. З'ясувати питання про уживання звуконаслідувальних слів у дитячому мовленні.

Ключові слова: вигук. Вигуки емоційні. Вигуки волевиявлення. Апелятивні слова. Звуконаслідувальні слова. Абстрактна зв'язка. Напівповнозначна зв'язка.

План

1. Специфіка вигука як частини мови. Класифікація вигуків за походженням та значенням.
2. Звуконаслідувальні слова.
3. Уживання вигуків і звуконаслідувальних слів у мовленні.
4. Слово БУТИ у ролі зв'язки. Абстрактні та напівповновозначні зв'язки.

Література

Вигук

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови : Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – С. 318 - 329.
2. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М., 1986. – С. 611 – 624.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988. – С. 34 – 40.
4. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С.374 - 390.
5. Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я.Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. – С.480 - 486.
6. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Частина І. – К.: ВШ, 1972. – С. 393 - 396 .
7. Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова.: Морфологія. – К.: Вища школа, 1993. – С. 260 - 261.
8. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. – К., 1981.
9. Олійник О., Шинкарук В., Гребницький Г. Граматика української мови. – К.: Кондор, 2008. – С.277 – 284.
10. Сучасна українська мова : Морфологія / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К., 1969. – С. 525 – 535.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.64, 186 - 187.
12. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – С.41 - 42, параграфи 79, 114. .
13. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. – К.: Літера, 2000. – С. 439 - 444.
14. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Модульний курс. – К.: Вища школа, 2007. –С.578 – 602.
15. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – С. 437 - 440.

16. Януш Я.В. Сучасна українська мова. Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2005. – С.287 – 289.

Зв'язка

1. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С.363 - 373.
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Частина І. – К.: ВШ, 1972. – С. 390 - 391.
3. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С.187.
4. Український правопис. – К.: Наукова думка, 1996. – Параграф 121.

Тезаурус

Вигуки - це особливий розряд слів, які служать для безпосереднього найкоротшого вираження емоцій і волевиявлень: **Ох!**

Первинні вигуки – це слова-сигнали, що виражають почуття чи волевиявлення. Вони дуже прості за будовою: складаються з одного-двох-трьох звуків і обов'язково супроводжуються певною інтонацією: **а!, е!, о!, у!**

Вторинні вигуки утворені від інших частин мови: іменників, дієслів, прислівників, які втратили своє лексичне значення: **жах!, рятуйте!, матінко!, Боже!, мамочко!, горенько!, диви!** та ін.

Емоційні: **а!, е!, о!, у!, ай!, ей!, ой!; ах!, ох!, ех!, ух!, іч!, ет!, ба!; ага!, агій!**

Спонукальні – це вигуки, що виражають волевиявлення людини: передають заклик, наказ, прохання, заохочення до дії, бажання привернути увагу: **геть!, годі!, цить!, марш!, тсс!, гайда!, буде!, ну!, агов!, ей!, гей!, стоп!, рятуйте!** та ін.

Етикетні вигуки виражають почуття морально-етичного обов'язку мовця перед співрозмовником: **До побачення!, Бувайте!, Будь ласка!, Прошу!, Добрий день!, Доброго здоров'я!**

Вокативні (апелятивні) вигуки служать для прикликання чи відганяння тварин, подання команд свійській худобі: **гей!, гиля!, но-но!, киш!, киць-киць!, ціп-ціп!, апорт!, кушпіль!, тубо!, ці-цьов!** та ін.

Звуконаслідувальні – це слова, що за допомогою мовних звуків передають акустичні уявлення мовців про звуки і шуми оточення: природних явищ, довкілля.

Зв'язки – це слова, які втратили лексичне значення дієслова і служать для вираження граматичних значень часу, способу, особи, числа в складених присудках

До власне зв'язок відносять слова *бути, становити, являти собою*.

До напівзв'язок належать *ставати, лишатися, залишатися, виявлятися, називатися, вважатися, здаватися*.

Практичні заняття

I семестр

Практичне заняття 1

Прикметник.

Мета: розглянути лексичне значення, граматичні ознаки прикметника як частини мови, розряди прикметника та ступені порівняння якісних прикметників.

Студенти повинні знати: значення та граматичні ознаки прикметника як частини мови, розряди прикметників, їх морфологічні риси, ступені порівняння, правопис прикметникових суфіксів.

Студенти повинні вміти: розпізнавати прикметник у реченні, визначати розряди прикметника, визначати і утворювати форми ступенів порівняння якісних прикметників, ставити прикметники у різні відмінкові форми.

Самостійна робота студентів: з'ясувати за тлумачним словником основні значення прикметників, що означають масті тварин. Виконати 2 вправи на ознайомлення з прикметником та 2 вправи на правопис відмінкових закінчень прикметника з підручника "Українська мова" для початкової школи.

План

1.Значення прикметника як частини мови. Специфіка граматичних категорій прикметника. Синтаксичні функції прикметника.

2.Семантичні розряди прикметників: якісні, відносні, присвійні прикметники.

3. Перехід відносних прикметників у якісні, присвійних – у відносні і якісні.

4.Якісні прикметники, їх ознаки. Ступені порівняння якісних прикметників.

5. Якісні прикметники, які не утворюють ступенів порівняння. Стягнені і нестягнені форми прикметників

6.Повні і короткі форми якісних прикметників. Походження повних і коротких форм прикметників.

7. Відносні прикметники. Присвійні прикметники.

8. Відмінювання прикметників. Прикметники твердої і м'якої групи. Відмінювання прикметників на -ЛИЦЬЙ.
9. Творення прикметників. Перехід інших частин мови у прикметники.

Практичні завдання

Вправа 1. Підкреслити прикметники, визначити їх розряд та відмінок:

1. Ще пташки в дзвінких піснях блакитний день купають (П.Тичина). 2. Зеленими листками шумлять старі ліси (Д.Загул). 3. Крізь голубий морозяний туман посохлої трави ударив запах милий (М.Рильський). 4. Упали приморозки ранні на молоду озимину (Д.Загул). 5. У кожному слові є душа своя (А.Малишко). 6. Розметали вишні кучері біляві, падає цвіт духмяний на шовкові трави (Б.Олійник).

Вправа 2. Визначити розряд прикметників у словосполученнях:

Залізна людина, Семенів плащ, антонів вогонь, лісові квіти, малиновий жакет, гусяча шия, гусяче пір'я, гусячий паштет, материні руки, материнське ставлення, гарна погода, гірський потік, каштанове волосся, каштанове насіння, оксамитовий голос, оксамитова сукня, весняний настрій, весняний місяць, малиновий сік, батькові окуляри, куряче крильце, пластмасова ручка, пташине пір'ячко, акулячий зуб.

Вправа 3. Проілюструвати властивість переходити з розряду в розряд прикметників СОЛОВ'ІНИЙ, ЗОЛОТИЙ, ЗАЯЧИЙ.

Вправа 4. Поділити прикметники за розрядами. Звернути увагу на зайві слова, виділити їх:

1. Тяжкий, новий, якийсь, балакучий, тихий, товстий, авторитетний, глибокий, блакитний, гострокрилий, батьків, дзвінкий, відомий, зручний, вишневий, казна-котрий, наш, жовтавий, невиліковний, зимовий, жовтогарячий, чіткий, нульовий, третій, останній, спрямований, блідолиций, стотисячний.

2. Моторний, тямущий, викликаний, обдарований, свій, п'ятнадцятий, мерзлякуватий, проштампований, запорізький, виборчий, талановитий, гарний, березовий, прямиий, братів, обідній, мамин, собачий, безликий, тупий, самотній, театральний, мій, справжній, творчий, тоненький.

Вправа 5. Утворити усі можливі форми ступенів порівняння (у називному відмінку однини чоловічого роду):

Практичний, обурливий, малий, тонесенький, близький, бідний, голий, тямущий, березневий, мій, власний, особливий, одягнений, білий, шкіряний, старий, майбутній, танцювальний, ріднесенький.

Вправа 6. Вкажіть, у якому варіанті всі прикметники якісні:

1. а) великий, багатоступеневий, якісний, великий, могутній;

- б) чудовий, прекрасний, тепленький, задушевний, залізний;
  - в) необхідний, старий, прямий, голий, прадавній;
  - г) мудрий, активний, солов'їний, степовий, оглядовий.
2. а) прибережний, настінний, мертвий, щасливий, різноманітний;
    - б) короткий, препошнний, сумний, зелений, солодкий;
    - в) дзвінкий, безпідставний, пухкий, пластмасовий, правосторонній;
  - г) східнослов'янський, струменевий, легенький, чорний, баштанний.
  3. а) сильний, популярний, дзвінкий, величеський, світлий;
  - б) осінній, радісний, жовтий, оксамитовий, п'янкий;
  - в) стійкий, трипільський, безкомпромісний, золотий
  - г) здоровенний, майстерний, сміливий, шестилітній, беручий.

Вправа 7. Утворити всі можливі форми ступенів порівняння прикметників:

1. Татів, середній, мій, ясний, тепленький, темний, сивуватий, розумний.
2. Лагідний, сонячний, свій, власний, радісний, чистий, жонатий, безграмотний.
3. Оксанин, зачарований, малий, наш, батьківський, теплий, живий, рідний.

Вправа 8. Визначити групу прикметників, поставивши їх у початкову форму: крайні, потойбічні, зайві, усміхнені, перші, тотожні, модні, середні, сині, навчені, совісні, безробітні, свої, останні, передні, безпорадні, справжні, народні, порожні, природні, сторонні, хатні, рідні, дружні.

Вправа 9. Від поданих слів утворити відносні прикметники з суфіксами **-ОВ-, **-ЄВ-**, поставити наголос і пояснити правопис:**

олівець, кут, свинець, марганець, папір, парча, вогнище, грязь, сталь, стиль, воля, куля, стрижень, зброя, стрій, дія, кава, чай, криця, шлюзи, вінець, шавлія, гелій, кремній, метан, край, значення, мить.

Вправа 10. Утворити форми давального та орудного відмінка для прикметників та іменників у словосполученнях:

нова передача, величезна площа, вовча паша, гаряча каша, вища круча, ширша площа, цілюща алича, столітня війна, заїжджа актриса, молодша листоноша, перша теща.

Вправа 11. Визначити словотвірні основи прикметників:
завтрашній, домашній, крайовий, обчислювальний, праслов'янський, передминулий, роботящий, замалий, бучацький, верхоплавний, весняний, вітряний, ошадний, старуватий, триповерховий, пергаментний, бездошовий, бурштиновий.

Вправа 12. Проаналізувати прикметники за схемою:

1. Початкова форма.
2. Розряд за значенням.
3. Ступінь порівняння.
4. Повна / коротка форма.

5. Стягнена / нестягнена форма.
6. Рід.
7. Число.
8. Відмінок.
9. Група.
10. Синтаксична роль.

1. Однією з найвизначніших сторінок української історії є славні часи Запорізької Січі (З журн.). 2. Берези в білому убранні гудуть мелодію сумну (Д.Загул.). 3. І свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за відчиненим вікном (М.Рильський). 4. Первозданим і одвічним сумом ллється плащ із білого плеча (Б.Олійник). 5. Веселе сонце щасливо гралося золотим промінням на полях, гуляло по горах (Л.Дем'ян). 6. Батькова хата – це незгасна обитель роду людського (В.Скуратівський).

Вправа 13. Дібрати форми суб'єктивної оцінки до прикметників: малий, худий, старий, молодий, круглий, довгий, актовий, золотий, дерев'яний, байдужий, розумний, темнуватий, чорний, зелений.

Вправа 14. Утворіть, де можливо, короткі форми прикметників: ладний, радий, повний, круглий, подовгуватий, готовий, грішний, потрібний, повинний, голосний, ставний, старий, вартий, певний.

Практичне заняття 2

Числівник. Розряди за значенням.

Мета: розглянути морфологічні ознаки числівника, його розряди за значенням, розвиток українського числівника.

Студенти повинні знати: морфологічні риси числівників, його особливості як частини мови, основні етапи розвитку числівників української мови, розряди числівників.

Студенти повинні вміти: визначати числівник і вирізняти його серед інших частин мови із значенням числа, добирати зразки малого фольклору з числівниками, розрізняти кількісні і порядкові числівники, означено та неозначено кількісні, дробові та збірні числівники

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про походження числівників на означення чисел першого і другого десятка. Підготувати повідомлення про слова-назви зі старовинних систем мір, які трапляються у творах для дітей молодшого шкільного віку.

План

1. Числівник як частина мови. Розмежування числівників та інших слів із значенням кількості.
2. Шлях розвитку числівника.
3. Морфологічні ознаки і синтаксична роль числівника.
4. Розряди числівників за значенням.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити, до яких частин мови належать слова: чимало, один, одиниця, двохсотий, двох'ярусний, два, двійка, двоє, двійко, двійник, двічі, удвох, другий, подвоїти, роздвоєний, сто, сотня, сотник, стонадцятєро, стонадцять, півтораєта, двохактний, нуль цілих п'ять десятих, половина, половинчастий, роздвоюватись, пів'яблука, півострів, піввідра, піваркуша, півсотні.

Вправа 2. Визначити, до яких частин мови належать слова з кореневою морфемою ТРИ. Доповнити вправу, дїбравши усі можливі слова, які б мали кореневу морфему П'ЯТЬ.

Трирічний, потроїти, трійник, трійко, трійчастий, тричі, третій, трьохповерховий, тризуб, втрьох, троє, тридєєть, трїада, трїо, натроє, трьохсотий, трїєця, трїєка, трїєдиний.

Вправа 3. Видїлити числївники, визначити їх розряд. Доповнити вправу дїбраними прислїв'ями, які мають у своєму складї числївники:

Одна голова добре, а двї краєе.

Сїм раз відмїр, один раз відрїж.

Семеро одного не ждуть.

Покїрне телятко двох мамок ссе.

За одного битого двох небитих дають.

Де двоє б'ється – третїй не мїшайся.

Один з сошкою, а семеро з ложкою.

Вправа 4. Записати, розкриваючи дужки: 2(відро), 5 (кавун), 3 (жїнка), 4(товариш), 150 (гривня), 12 (курка), 1/3 (груша), 1/8 (шлях), 723 (сторїнка), 1000 (день), 2 1/5 (склянка), 1,5 (віз).

Вправа 5. Утворити порядковї числївники і записати: 50, 35, 78, 757, 1518, 2863, 1955, 2000, 37000, 600000, 64.

Вправа 6. Записати числївники словами. Пояснити правопис:

1. 896, 295, 12, 54, 649, 1,14 см, 0,8 км, 0,75 ц.

2. 954, 371, 16, 76, 2, 58 см, 0,7 км, 1,34 ц.

Практичне заняття 3

Числївник. Відмінювання числївників

Мета: розглянути групи числївників за морфологічною будовою, опрацювати питання про типи відмінювання числївників та їх уживання з їменниками.

Студенти повинні знати: прості, складні і складені числівники, їх походження та відмінювання, а також особливості уживання з іменниками в сучасній українській мові.

Студенти повинні вміти: визначати групу числівників за морфологічним складом, відмінювати порядкові та кількісні числівники різних типів, сполучати їх з іменниками, правильно писати відмінкові форми числівників.

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» та вказаною літературою питання про стилістичне використання числівників.

План

1. Розряди числівників за будовою.
2. Граматичні ознаки кількісних і порядкових числівників.
3. Відмінювання кількісних числівників. Відмінювання порядкових числівників.
4. Стилiстичне використання числівників.

Практичні завдання

Вправа 1. Записати словами цифри та умовні скорочення: 0,9 ц, 1½ кг, ¾ г, 0,14 га, 7,5 см, 7,077 км, 659 км, 3 м, 7/13 ц, 0,5 мм, 2½ дм.

Вправа 2. Розкрити дужки, поставити наголос:

Два (стіл, село, вікно, син, дуб, день, брат, міст, берег, відро, голуб, лист);
Три (голова, рука, серце, сестра, дочка, вівця, сосна, береза, вільха, склянка).

Вправа 3. Провідміняти числівники: 659, 7934, 346, 511, 861, 225, 78, 501.

Вправа 4. Поставити числівники у відповідних відмінках:

Родовий: 1,52, 117, 300, декілька

Орудний: 18, 4, 10, 135, 42

Давальний: 785, 44, 421, кільканадцять

Вправа 5. Записати цифри та умовні скорочення словами, розкрити дужки:

До виконання плану забракло 225 т вівса. У школі навчається 1278 учн. Поля засіяні 427 ц пшениці та 651 т ячменю. Меценати приїхали з 7340 (примірник) «Кобзаря». Книга написана на 9276 стор.

Вправа 6. Проаналізувати числівники за схемою:

1. Початкова форма
2. Розряд за значенням
3. Група за морфологічним складом
4. Рід
5. Число
6. Відмінок

Вік усім нам відомого звичного паперу – понад 2 000 літ. Перші згадки про нього відносяться до 123 року до нашої доби. Східні майстри використовували для його виготовлення деревину і ганчір'я, і цей процес тривав без змін понад 18 століть.

Гривня існувала ще за часів Ярослава Мудрого. У ній було 20 ногат або 40 різань – менших грошових одиниць. Давня мідна гривня була вартістю 10 копійок. При Петрі I гривня золота була вартістю в 56 червінців. Борис Грінченко подає вартість гривні 3 або 2,5 копійки (3 журн.).

Вправа 7. Записати у формі родового, давального та орудного відмінків числівники: 236-ий, 2/5, 644-ий, семеро, кільканадцять, 1368, декілька, багато.

Вправа 8. Виправити сполучення числівників з іменниками:
Двійко кізочок, семидесяти п'яти, четверо дочок, восьмидесятьма чотирьма, четверо синів, шестидесятьма кілометрами, півтора відром, шестисот сьомої сторінки, п'ядесят, чотирьохсотсьомого, три сина, два голуба, півтора літри, шіссотсорок, семеро дівчат.

Практичне заняття 4

Займенник

Мета: розглянути морфологічні ознаки займенника як частини мови, групи займенників за співвідносністю з іншими частинами мови, розряди та стилістичне використання займенників.

Студенти повинні знати: морфологічні риси займенника, прикметникові, іменникові та числівникові займенники, усі розряди займенників.

Студенти повинні вміти: визначати прикметникові, іменникові та числівникові займенники, визначати розряд та граматичні форми займенників у тексті, вводити відповідні займенникові форми у текст.

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про уживання займенників у творах для дітей та підручниках з рідної мови для початкової школи. Опрацювати вправи на ознайомлення з займенником з підручника української мови для початкової школи. підготувати повідомлення про випадки уживання особових займенників форми однієї особи в значенні іншої.

План

1. Своєрідність займенника.
2. Групи займенників за співвідношенням з іншими частинами мови.
3. Розряди займенників за значенням.
4. Словозміна займенників.
5. Стилiстичне використання займенників.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити розряд і синтаксичну функцію займенників: 1. Я вас люблю великою любов'ю, моя старенька мамо, тату мій (Д.Павличко). 2. Людино, людино! Збери себе всю воедино (Л.К.). 3. Говори, говори, моя мила: твоя мова – співучий струмок (П.Тичина). 4. Я тебе, рідная, аж до хатиноньки сам на руках однесу (М.Старицький).

Вправа 2. Визначити розряди займенників: він, себе, я, свій, отой, чийсь, всякий, котрий, жоден, ніхто, абиякий, кожний, сам, хтозна-що, ніякий, воно, оця, весь, ніскільки, будь-чий, ми, наш, стільки, будь-котрий, самий, ніщо.

Вправа 3. Розподілити займенники за співвідносністю з іншими частинами мови (виписати в 3 колонки): нами, наш, ніскільки, твоя, самого, щось, собою, свої, стільки, котрийсь, нас, скільки, собі, який-небудь, хтозна-скільки, вас, мені, іншому, казна-скільки, абиякий, дехто, цьому, кожна, з вами, її, твій, такого, скільки-небудь, чийсь, на ньому, абихто, нікотра.

Вправа 4. Відредагувати текст, замінивши там, де потрібно, іменники займенниками.

Сонце наші пращури називали спочатку Дажбогом. Це найдавніше ім'я Сонця. Пізніше з появою астрономічних знань Сонце міняє своє ім'я. Навесні Сонце називається Ярило, бог Сонця весняного і рівнодення. Влітку Сонце – це грізний Семи ярило або Семиргал. Восени в час осіннього рівнодення Сонце звалося Святовидом (з журн.).

Вправа 5. Погрупувати займенники за розрядами:

1. Кожним, своїми, абияк, у вас, з нами, твоє, самі, хтозна-де, моя, тебе, зі всіма, його.

2.Казна-хто, абикуди, свої, зі собою, хтозна-як, нас, твого, тобі, хтозна-чим, вашим, чимось, вами.

3.Ніяк, цього, тим, хтозна-куди, ніякий, вас, нікого, такої, собі, нічимзі мною, мені.

Вправа 6. Визначити морфологічний склад займенників, пояснити особливості їх правопису: до будь-чого, з ким-небудь, та, самий, хто, що, що-будь, де з ким, хтозна-який, той чи інший, та сама, одне й те ж, абищо, що-небудь, чийсь, казна-що, казна-який, що таке, чимось, на чийомусь.

Вправа 7. Утворити відповідні відмінкові форми займенників:

Родовий: чийсь, моя, себе, наш, що, дехто, хтозна-чий.

Давальний: сам, така, цей, воно, я, хто-небудь, казна-яка.

Орудний: мій, ніскільки, всяке, абиякий, хто-небудь, щось, нічия.

Місцевий: свої, жодні, оця, нічیه, нікотра, абияке, казна-хто.

Вправа 8. Проаналізувати займенники за схемою:

1. Початкова форма.

2. Група за співвідносністю з іншими частинами мови.

3. Розряд за значенням.
4. Особа.
5. Рід.
6. Число.
7. Відмінок.
8. Синтаксична роль.

Найперша стежка – та, що виводила з двору. По стежці ти вперше вийшов на вулицю. А значить – у світ. Вийшов, тримаючись за мамину спідницю, бо в руках у неї щось було: мама ніколи не мала вільних рук. Щось носила ними, робила. Клята стежка була нерівна. Ти спотикався на вибоїнах і падав, повисаючи на маминому фартусі. Іноді фартух виривався з рук і падати доводилось по-справжньому. Проте не плакав ніколи, підводився найчастіше сам і продовжував іти з мамою. Тому маєш тепер міцні ноги.

Коли підріс і вже вільно тримався на ногах, мама завжди посилала вперед: вона не зводила з тебе очей, щоб, бува, з її сином чого не трапилось. І ти йшов, відчував на собі мамин погляд і намагався йти гарно і рівно. Може, в нас і хода легка, і стрункість якась тільки тому, що мами дивились на нас, не зводячи очей, пускали нас уперед і милувались нами (О.Сизоненко).

Практичне заняття 5

Дієслово. Категорія виду.

Категорія перехідності і стану дієслів

Мета: розглянути морфологічні ознаки дієслова як центральної частини мови у частининомовній системі української мови, дієвідмінювані, відмінювані та незмінні форми дієслова, категорію виду, перехідності і стану дієслів.

Студенти повинні знати: морфологічні ознаки дієслова, систему форм дієслова, особливості інфінітива, категорії виду, перехідності та стану дієслів.

Студенти повинні вміти: визначати дієслівні форми у текстах, утворювати форму інфінітиву та корелятивні пари дієслів, визначати форми стану.

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про: а) синтаксичні особливості інфінітива; б) про одновидові дієслова. Знайти в текстах “Читанок” для початкової школи одновидові та двовидові дієслова. З’ясувати питання про взаємозв’язок категорії перехідності і стану та особливості граматичного зв’язку дієслова з іншими словами в реченні. Підготувати вправу та завдання для взаємоперевірки із завданням: «Визначте форму стану дієслів у тексті ...»

План

1. Дієслово як частина мови. Морфологічні ознаки дієслова, його синтаксична роль.
2. Дієвідмінювані, відмінювані і незмінні форми дієслова.
3. Неозначена форма (інфінітив) як початкова форма дієслова.
4. Дві основи дієслова та їх роль в утворенні дієслівних форм.
5. Граматичні форми дієслова.
6. Категорія виду дієслова. Видові пари дієслів.
7. Категорія перехіності дієслів.
8. Категорія стану дієслів.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити відмінювані, дієвідмінювані і незмінні форми дієслова.

Не таким здавався батько, коли повертався з Капрі. Засмаглий під небом Італії, він світився сонцем і лагідністю. Вечорами розповідав у родинному колі про враження від мандрівки, і Юрко хотів хоч раз побувати там, де зимують українські птахи. І батько взяв-таки його. Щоправда, не на Капрі, а в Карпати, в зелене царство гір і шумливих потоків, де стоять обнявшись смереки і гуляє вітер на полонинах, де клекочуть над хмарами орли.(Ю.Коц.).

Вправа 2. Визначити синтаксичну роль інфінітива:

1. Поет любив малювати ще з дитинства. Малювати квіти на полотні – улюблена справа української художниці. Сьогодні діти будуть малювати зиму. Школярі прийшли на підвищення коло старого замку малювати рідне місто. Малювати рідне місто – це значить зрозуміти його красу.

2. Глибше орати - більше хліба мати. З краси не пити роси. Вмієш сказати - вмій і змовчати. Поставили козла капусту стерегти. З моря воду не вичерпати, а з пісні слів не викинути. Брехати - не ціпом махати.

3. **Складіть речення з інфінітивами любити, мовчати, говорити, працювати (за вибором) так, щоб ці інфінітиви були в різних синтаксичних функціях.**

Вправа 3. Утворити інфінітив від дієслівних форм:

Веду, вишу, чую, стаю, течу, мажу, везу, стихаю, стихну, відгалужую, стежу, відстежую, їжджу, полю, виполю, стелю, застилаю, вистелю, товчу, гашу, засну, колишу, колихаю, колихну, зловлю.

Вправа 4. Визначити спосіб творення видових форм дієслова і записати у відповідні колонки.

Зшити – зшивати, питати – спитати, лишити – лишати, вибрати – брати, брати – взяти, везти – возити, пізнаю'ть – пізна'ють, сміти – посміти, замітати – замести, догодити – догоджати, летіти – літати. висіти – звисати, ловити – впіймати, умирати – умерти, ви'їздити – виїзди'ти, нехтувати –

знехтувати, відбути – відбувати, писати – списати, розкида́ти – розки́дати, діставати – дістати, виїздити – виїжджати, скакати – скочити.

Вправа 5. Утворити співвідносні видові пари від дієслів:

1.Привести, конфіскувати, схаменутися, сіяти, залишити, вигородити, розлити, скакати, прийти, ловити.

2. Гладити, виганяти, поважати, відмити, веліти, арештувати, пізнавати, полоти, підтримати, здерти.

Вправа 6. Визначити перехідність дієслів у реченнях:

1.Не бійся досвітньої мли, досвітній огонь запали, коли ще зоря не заграла (Л.У.) 2. Я люблю, щоб сонце гріло, щоб гукали скрізь громи, щоб нове життя будило рух і гомін між людьми (П. Граб.). 3. Будем слухати з тобою, як степи гуляють, як шумлять широкі ріки, як вітри гуляють (О.Олесь).

Вправа 7. Визначити перехідність дієслів: вишити рушника, побачити знайомого, спитати про нього, згорнути крила, напитись води, закохатися в героя, не спитати броду, відповісти на запитання, здешевити продукт, не дописати вірша, отримати попередження, нарубати дров, дивитися передачу, спостерігати політ.

Вправа 8. Визначити форму стану дієслів у словосполученнях:

1.Голубити дитину, домагатися правди, творчо працювати, крастись крізь хащі, прищеплювати любов, любити ближнього, напасти на ворога, пахнути ромашкою, зібрати буряк, зайняти посаду;

2. Згорнути паруси, купити моркви, позичити цукру, співати пісню голосно, не знайти документа, стати фахівцем, пуститись у гульки, яхта пропливає, чудово відпочити, зиркнути на небо;

3.Говорити про ввічливість, засвоювати матеріал, оповідання читалось фахівцем, оповідання читається швидко, заступитись за друга, зелене трава, хлопчик сміється, відповідати за себе, вчасно підійти, крапає дощ;

4. Боятись дощу, пройтись алеєю, вибачити друга, дивуватись собою, звертати увагу, звертатись за порадою, слухати музику, слухатися мами, дивуватись собою, набрати цукру;

5. Вийти за межі поля, пошити сукню, братися за роботу, розв'язати задачу, назбирати ягід, наповнитися щастям, територія прибирається студентами, ліжко застеляється довго, вийти на вулицю, мріяти про щастя;

6. Вовка ноги годують, почалися канікули, не знайти виходу, глянути у вікно, погано засвоїти, собака покусала хлопчика, набрати солодошів, викопати яму, переписати заяву, пройти повз дерево, виміряти температуру.

Вправа 9. Визначити стан дієслів у реченнях.

1.Коли в'яне зелена трава, тоді косарі клепають коси (О.Виш.). 2. Яблуні скликають птахів на пораду (С.Пушик). 3. І скрізь плывуть широкі звуки гучної, світлої землі (М.Бажан). 4. Я так люблю твої листи – і

сумовиті, і ласкаві (Н.Стефурак). 5. На далеких повитих нічю горизонтах мерехтіли багряні спалахи (І.Цюпа). 6. Тихі ніжні зорі спадали з неба і клалися в намет (Л.У.). 7. Малюк усміхався беззубою усмішкою, і тоді сміявся, певно, весь світ (Т.Г.). 8. Десятиповерхівка споруджувалась приватною будівельною фірмою, тому до міськради мешканці не могли мати претензій (З газ.). 9. Вища освіта в Україні регламентується відповідним законом від 1993 року, який на сьогодні потребує змін (З газ.).

Вправа 10. Ввести дієслова у речення так, щоб вони набували різних форм стану, де це можливо:

1. Читати, вибачати, описувати.
2. Звертати, згорнути, мити.
3. Пливти, бороти, затверджувати.
4. Будувати, обіймати, любити.

Практичне заняття 6

Дієслово. Дійсний спосіб. Теперішній час

Мета: розглянути категорію способу дієслова, її форми, граматичне вираження дійсного способу, систему дієвідмінювання дієслів та їх особові закінчення.

Студенти повинні знати: визначення категорії способу дієслова, форми способу дієслів, морфологічне вираження дійсного способу, часові форми дієслів, особливості морфологічного вираження теперішнього часу, категорію особи дієслова та дієвідміни дієслів, особові закінчення архаїчних дієслів.

Студенти повинні вміти: визначати форму способу дієслова, визначати та утворювати особові форми дієслів, користуватись трьома прийомами визначення дієвідмін дієслів, утворювати особові форми архаїчних дієслів.

Самостійна робота студентів: підготувати повідомлення про уживання форм одного способу в значенні іншого та про уживання форми однієї особи в значенні іншої. Знайти й проаналізувати випадки транспозиції часових і способових форм дієслів у “Читанках” для початкової школи.

План

1. Категорія особи дієслова. Значення форм першої, другої і третьої особи, їх морфологічне вираження. Безособові дієслова.
2. Категорія способу дієслова. Основні значення дійсного, умовного та наказового способу. Випадки транспозиції способових форм дієслів.
3. Категорія часу дієслова. Значення теперішнього, майбутнього, минулого часу дієслів.
4. Морфологічне вираження часових форм. Творення часових форм

дієслів в українській мові (з історичним поясненням).

5. Особові форми теперішнього часу. Випадки уживання форми однієї особи в значенні іншої.

6. Дієвідмінювання: перша та друга дієвідміна дієслів.

7. Особливості дієвідмінювання дієслів БУТИ, ДАТИ, ЇСТИ та дієслів з основою на -ВІСТИ (ВІДПОВІСТИ, РОЗПОВІСТИ).

Практичні завдання

Вправа 1. Утворити 2 і 3 особу однини та 1, 2, 3 особу множини теперішнього часу. Виділити закінчення.

Пекти, їздити, бігти, нести, грати, зробити, шити, пропливти, обертатись, читати, увімкнути, висікти, оглянути, вискочити, скакати.

Вправа 2. Визначити дієвідміну дієслів, використовуючи один з прийомів визначення дієвідмін:

Читати, працювати, гарчати, відповідати, зеленіти, зеленити, їсти, вести, доїдати, мовчати, доповісти, кричати, спати, пекти, берегти, бувати, взяти, ревіти, розправляти, розправити, стукнути, звати, відповісти, тягти, знати, бути, іржати, горіти, згоряти, бігти, товкти, блищати, поблискувати.

Вправа 3. Визначити стан дієслів у словосполученнях:

А) дивитись телепередачу, зробити вибір, подумати про прекрасне, домовитись з друзями, погладити собаку, хотіти кращого, годувати худобу вранці, добре підготуватись;

Б) нагримати на дітей, загадати бажання, піти в наступ, тихо відійти, покинути присутніх, лягти на диван, відповісти на запитання, зійшло сонце.

Вправа 4. Визначити випадки уживання одного способу в значенні іншого:

1. Напровесні у нашому садку ми посадимо яблуньку струнку (М.Баж.). 2. Підходиш до кущика, розгортаєш біля кореня, а там гриб причаївся (О.Виш.). 3. «До ранку перебереш усю крупу й порозкладася у мішки», - загадала зла мачуха Попелюшці (З каз.). 4. «Пішла б ти в ліс та ягід назбирала б,» - просила мати старшу сестру (З каз.).

Вправа 5. Скласти речення з ілюстрацією транспозиції способових форм дієслів.

Вправа 6. Утворити усі можливі форми наказового способу від дієслів:

1. Розмальовувати, додуматися, пливти, терпіти, кричати;

2. Підвестись, пити, виходити, вийти, застеляти;

3. Застелити, проникнути, міряти, оформити, мріяти;

4. Поливати, полити, сигналізувати, штрафувати, щипати.

Вправа 7. Виписати в окремі колонки дієслова дійсного і наказового способу. Визначити особу.

Шануймося, вчимо, навчаємо, навчись, дзвениш, дзвоніть, вертайся, вертаєшся, оберніть, звучить, підводиться, підведіться, прочитаймо, підходь, підійде, виводьмо, вивозимо, прочитаймо, зберімо, малюємо, накопичуймо, прийдете, хай живе, хай скаже, поважаєте, стежимо, стеж, вчи, зачаруйте, кохай, росте, хай росте, мудрішаймо.

Пошукова робота. 1. *Виписати 20 прикладів транспозиції форм способу дієслів з текстів для позакласного читання у початковій школі. Проаналізувати усі випадки, зробити узагальнення щодо специфіки їх уживання.*

2. *Виписати 20 прикладів транспозиції форм особи дієслів у текстах читанок для початкової школи. Проаналізувати особливості їх уживання.*

Практичне заняття 7

Дієслово. Майбутній час. Минулий час дієслів

Мета: розглянути морфологічні ознаки

Студенти повинні знати: морфологічні риси дієслів майбутнього часу, родові форми дієслів, граматичні особливості дієслів у наказовому способі.

Студенти повинні вміти: визначати форми часу і способу дієслів, усвідомлювати морфологічні зв'язки категорії часу, способу і виду в дієсловах, утворювати форми майбутнього та минулого часу, виконувати морфологічний аналіз дієслів.

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» питання про правопис особових закінчень дієслів першої та другої дієвідміни. Виконати з підручника української мови для початкової школи 3 вправи на дієвідмінювання та закінчення форм дієслів.

План

1. Особові форми майбутнього часу. Історична довідка про походження форм майбутнього часу.

2. Категорія роду дієслова. Родові форми минулого часу.

3. Родові й числові форми умовного способу дієслів. Наказовий спосіб дієслів та його граматичні форми.

4. Зв'язок категорії часу, способу й виду у дієсловах.

Практичні завдання

Вправа 1. *Утворити всі можливі форми майбутнього часу у 2 особі однини:*

1. Змазати, ходити, косити, винести, бродити;

2. Працювати, переглянути, доправити, марнувати, розставляти.

3. Підтверджувати, роз'їхатись, посміхнутись, вернути, позбуватись.

4. Висловити, розмовляти, розказати, говорити, промовити.
5. Приймати, прийняти, пропалити, нагріти, опалювати.
6. Під'єднати, під'єднувати, оформити, мостити, присісти.

Вправа 2. Від поданих дієслів утворити форми минулого часу чоловічого роду:

Мокнути, мерзнути, киснути, марніти, терпіти, боротись, кричати, гриміти, сушити, сохнути, мінитися, заважати, прагнути, махнути, стукнути, осліпнути, зачинити.

Вправа 3. Скласти речення для ілюстрації випадків часової транспозиції дієслівних форм.

Вправа 4. Визначити дві основи дієслова:

Вести, бігти, знижувати, підтримувати, сліпнути, зневажати, стояти, відлежатись, біліти, обійти, підтримати, ходити, хотіти, ревіти, іржати.

Вправа 5. Проаналізувати дієслова за схемою:

1. Початкова форма.
2. Вид.
3. Перехідність.
4. Стан.
5. Спосіб.
6. Час.
7. Особа.
8. Число.
9. Рід.
10. Дієвідміна.
11. Дві основи дієслова.

1. Учíteся, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь. Бо хто матір забуває, того Бог карає. 2. Нехай стара мати навчається, як дітей тих доглядати. 3. Ходім лишень у малу хату! (Т.Ш.). 5. О мово! Прийми мій радісний привіт! Мово рідна, квітуй і шануйся, любов'ю воздай всім народам і мовам! (О.Олесь).

Пошукова робота. Виписати 20 речень з текстів читанки для 1 класу з дієсловами у формі майбутнього часу. Зробити узагальнення щодо частотності їх уживання та доступності для розуміння дітьми текстів з формами майбутнього часу дієслів.

Практичне заняття 8

Творення дієслів. Дієприкметник. Дієприслівник

Мета: розглянути морфологічні ознаки

Студенти повинні знати: морфологічні риси дієприкметників, дієприслівників та форм на –НО,-ТО; основні способи творення дієслів.

Студенти повинні вміти: визначати утворювати дієприкметники та дієприслівники від поданих дієслівних форм, аналізувати всі дієслівні форми у тексті.

Самостійна робота студентів: опрацювати та підготувати повідомлення про творення дієслів у дитячому мовленні. Виписати 6 прикладів дієприкметникових та дієприслівникових зворотів з “Читанок” для початкової школи. Проаналізувати розділові знаки у них.

План

1. Творення дієслів. Основні дієслівні префікси та суфікси. Творення дієслів від власних основ та від основ інших частин мови.

2. Дієприкметник як дієслівна форма. Ознаки дієслова і прикметника у дієприкметнику.

3. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення та вживання.

4. Відмінювання дієприкметників.

5. Перехід дієприкметників у прикметники та іменники.

6. Безособові форми на –НО, -ТО. Їх походження та вживання.

7. Дієприслівник як дієслівна форма. Ознаки дієслова та прислівника у дієприслівниках. Дієприслівники доконаного і недоконаного виду, їх творення та вживання.

8. Перехід дієприслівників у прислівники.

Практичні завдання

Вправа 1. Визначити спосіб творення дієслів:

1. Бомбити, приятелювати, викати, синіти, усиновити, проаналізувати, відмінити, обезводнити, подуматися, двоїти, крастися.

2. Ахати, тріпотати, підробити, неволити, принизити, стукотіти, барабанити, зміліти, фальшивити, покрикувати, брикати.

Вправа 2. Розподілити дієслова за твірними основами:

Зеленити, мирити, збільшувати, ухати, косити, легшати, тьохкати, десятерити, вечеряти, днювати, бухкати, подвоїти, рідіти, старіти, гейкати, четвертувати, торгувати, ворогувати, густіти, двоїтись, червоніти, уболівати, світати, зменшити, рівняти, барабанити, темніти.

Вправа 3. Утворити дієслова від поданих слів:

Низький, задрість, густий, ти, сухий, сіль, рибалка, дим, перець, п'ятеро, товстий, худий.

Вправа 4. Утворити всі можливі форми дієприкметників у початковій формі, виділити їх суфікси:

Лежати, здійснювати, шити, носити, здерти, нести, збліднути, схуднути, завершувати, організувати, нагромаджувати, спати, заснути, полягти.

Вправа 5. Утворити пасивні дієприкметники у початковій формі. Пояснити чергування в основах:

Виплатити, колоти, викотити, вдосконалювати, припаркувати, купити, сохнути, змастити, виїздити, постраждати, з'їсти, молоти, зробити, спустошувати.

Вправа 6. Встановити інфінітив до поданих дієприкметників:

Вивчений, обмежуваний, забезпечуваний, забезпечений, зростаючий, поширюваний, поширений, виучуваний, мелений, впалий, встелений, обмежений.

Вправа 7. Утворити можливі форми дієприслівників:

1.Накидатися, квітувати, організувати, врахувати, поспішати, принести, ввести, опритомніти, прикрасити, увійти.

2.Грітися, приклеїти, зберегтись, пританцювувати, волати, повірити, пробити, зіставляти, допроситися, напрошуватися.

Вправа 8. Проаналізувати дієприкметники, форми на –но, -то та дієприслівники за схемами:

Дієприкметник: 1.Початкова форма. 2. Стан. 3. Вид. 4. Час. 5.Рід. 6.Число. 7.Відмінок. 8. Синтаксична функція. 9. Суфікс.

Дієприслівник: 1.Вид. 2.Час. 3.Перехідність. 4.Стан. 5.Суфікс.

Форма на –но, -то: 1.Вид. 2.Перехідність. 3. Стан.

1. Гору розрубано, немов велет, розмахнувшись, черкнув її шаблею (В.Шевчук). 2. Сотні літ на землі пережито (М.Чуб.). 3. Хай буде все небачене побачено, хай буде все пробачене пробачено (Л.К.). 4. Так шепоче серед ночі вітром збуджена трава (О.Олесь). 5. Івасик, заслухавшись, зупинився (Н.тв.). 6. Ішов Колобок, співаючи пісеньку (Н.тв.).

Пошукова робота. Підготувати повідомлення «Конструкції з дієприслівниками у текстах читанки для 2 класу»

II семестр

Практичне заняття 1, 2

Прислівник. Предикативні прислівники. Модальні слова

Мета: розглянути морфологічні ознаки прислівника як частини мови, творення та правопис прислівників, предикативні прислівники та модальні слова.

Студенти повинні знати: морфологічні риси прислівника як частини мови, розряди та особливості творення і правопису прислівників; роль і місце предикативних прислівників і модальних слів..

Студенти повинні вміти: визначати прислівники в тексті, виконувати морфологічний аналіз прислівників, пояснювати їх правопис; визначати у тексті предикативні прислівники і модальні слова..

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» питання про правопис прислівників.

План

1. Значення, морфологічні ознаки і синтаксичні функції прислівника.
2. Розряди прислівників за значенням.
3. Творення прислівників.
4. Перехід прислівників у службові слова.
5. Правопис прислівників.
6. Предикативні прислівники (слова категорії стану) та їх уживання у безособових реченнях.
7. Модальні слова як особливий розряд слів в українській мові. Розряди модальних слів. Синтаксична функція модальних слів.
8. Повторення теми “Іменник”

Практичні завдання

Вправа 1. Утворити ступені порівняння від поданих прислівників:

Яскраво, холодно, світло, сонячно, спокійно, безсумнівно, очевидно, пильно, вірно, несподівано, кисло, навколішки, щоденно, важко, пізно, м'яко.

Вправа 2. Розподілити прислівники на морфологічні типи:

Безліч, щедро, там, знадвору, важко, десь, поблизу, навколішках, мимоволі, тоді, прикро, тимчасово, голіруч, крадькома, більш-менш, літом, дарма, спершу, мовчки, внічию, давно, обабіч, втрюх, потім, чимраз, всупереч, вдсятеро, пишно, зимою, по-перше, рядком, навznak.

Вправа 3. Поставити наголос: глибоко, тепло, нещодавно, виразно, запросто, абикуди, нащо, старанно, гаряче, дочиста, надворі, набік, крадькома, сиднем, водночас, напоказ, спершу, корисно.

Вправа 4. Пояснити правопис прислівників:

1. що/року, в/волю, на/злю, по/вовчому, від/нині, на/завтра, як/слід, з/верху, в/вись, по/моєму, з/року/в/рік;

2. з/давніх/давен, кінець/кінцем, як/найсвітліше, віч/на/віч, раз/у/раз, в/ряди/годи, любо/дорого, аби/куди, чи/мало, коли/не/будь;

3. на/бік, під/час, в/основному, на/в/шпиньки, без/вісти, на/щастя, хто/зна/де, у/з/довж, з/дня/на/день, на/в/мисно.

Вправа 5. Перевірити правильність написання прислівників, пояснити їх правопис.

1. Тільки що, зрозгону, по-спіхом, в одно раз, постарому, пліч о пліч, незбагненно, генген, по-справжньому, вперше.

2. За мертво, на встіж, з-боку-на-бік, зопалу, без кінця-краю, в ранці, сонцесяйно, на опашки, пліч опліч, чесно.

3. Пристрастно, тьм'яно, напевно, з давніх-давен, в ні чию, рано-в ранці, подоброму, терпеливо, в одно час, нажаль.

Вправа 6. Пояснити правопис прислівників, підкреслити такі, що творять ступені порівняння. Знайти помилки у правописі прислівників.

Навприсядки, ось-ось, досита, повік-віки, донедавна, щороку, жужмом, ридма, вп'яте, весело, старанно, в чотирьох, чимдуж, крадькома, любодорого, хтозна як, з нічев'я, за-ввишки, віч-на-віч, зправа, безболісно, туго, осмислено, масно, навсядижки, коли-не-коли.

Вправа 7. Проаналізувати прислівники за схемою:

1. Форма в тексті. 2. Розряд за значенням. 3. Ступінь порівняння. 4. Морфологічний тип. 5. Правопис. 6. Синтаксична функція.

1. Влітку тепло й без чобіт (Н.тв.). 2. Розмахніться дужче, теслі, дзвінко бийте, ковалі (М.Р.). 3. Вчіть скоріше нас співати гарно пісеньку легку (Н.Заб.). 4. Невдовзі вийшли на набережну. Перед ними тихо хлюпалась по-осінньому безлюдна затока (Ю.Зб.).

Вправа 8. Визначити розряди модальних слів за значенням.

Звичайно, розуміється, справді, дійсно, безперечно, видно, здається, мабуть, можливо, напевно, очевидно, точно.

Вправа 9. Серед однозвучних виділити модальні слова.

Бачити в дитині дорослого – в цьому, здається, полягає життєва мудрість батьків. Вічністю здається мить кохання. Автомобіль здається напрокат. Гори, здається, нависають над головою.

Перебування в Києві, безперечно, дало величезний поштовх для творчості поета. Кажуть, у тузі пізнаються справжні друзі. Що весілля в тебе буде, вже давненько кажуть люди. Моя байка, добрі люди, у пригоді, може, буде. Не може бути вічною брехня, вона вмирає зразу. Так було, певно, завжди, що правда певно йде по світу.

Вправа 10. Виконати морфологічний аналіз іменників:

А той, що звався братом, прийшов дитя убивати, твій дім з землею зрівняти, у матері сина відняти...

Вправа 11. Визначити відміну іменників:

Дитяти, плечі, ручкою, на вишині, міль, біль, фінанси, кошенята, яблучний, Вертеп, комар, підкласти, спершу, п'ятірка, бібліотечний, рядитись, дермантин, значок, матусенька, лілія, крик, совість, дитина, дитятво, бретелька, сирота, лошатко, ім'я, сім'я.

Пошукова робота. Підготувати повідомлення «Прислівники у казках читанки для 3 класу, їх особливості уживання». Підготувати повідомлення про уживання модальних слів у текстах читанок для 3 і 4 класів.

Прийменник

Студенти повинні знати: морфологічні риси прийменника як службової частини мови, особливості творення і правопису прийменників.

Студенти повинні вміти: визначати в тексті, виконувати морфологічний аналіз, пояснювати правопис прийменників та їх функцію в реченні.

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» питання про правопис прийменників. Підготувати повідомлення про класифікацію прийменників з підручника Грищенко А.П., Мацько Л.І., Тоцька Н.І., Плющ М.Я. Уздиган І.М. Сучасна українська літературна мова. – Л.: Вища школа, 1997. - С. 361. Виконати з підручників з української мови для початкової школи вправи на ознайомлення з прийменником.

План

1. Службові слова, їх загальна характеристика та особливості.
2. Прийменник як частина мови, що служить для розрізнення відмінкових форм.
3. Поділ прийменників на групи за походженням.
4. Морфологічний склад прийменників.
5. Уживання прийменників з формами непрямих відмінків.
6. Основні смислові відтінки, які вносять прийменники у сполученні з відмінковими формами іменників.
7. Повторення вивченого. Прикметник.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити прийменники. Вказати, з яким відмінком іменника вони вжиті.

У Греції, на високій горі Афон, що здіймається над хвилями Егейського моря, живе самотником у печері цей немолодий чоловік з худим, виснаженим, поораним глибочезними зморшками обличчям, на якому пристрасним блиском горять очі. Інколи після довгої вранішньої молитви він виходить зі своєї вологій печери, щоб подивитися, як сходить і народжується новий день. Унизу від Афона починається далекий надзоряний простір, що відділяє старого монаха від рідної землі, за якою стужилося і зболілося його серце. І він лине думкою в український край, щоб угадати і збагнути все, що там діється і що чекає його в майбутньому.

Мовчазний, довговолосий монах – Іван Вишенський, добре знаний тоді в усьому православному світі. Звідси, з високого Афона, летять в

Україну його знамениті моральні послання, в яких гнівно тавруються соціальна несправедливість і всі земні гріхи людей.

Вправа 2. Визначити первинні та вторинні прийменники: без,біля, на відміну від, всупереч, повз, коло, до, заради, у, завдяки, в, край, поміж, для, о, напереріз, проти, просто, на, зі, об, вздовж, попри.

Вправа 3. Довести, що прийменники по, про, без, від, перед можуть бути однозвучними з префіксами.

Вправа 4. Довести, що прийменники близько, довкола, кругом, поруч можуть бути омонімічними з прислівниками. Для ілюстрації використати твори для дітей.

Вправа 5. Пояснити, від яких частин мови творяться вторинні прийменники: внаслідок, для, коштом, завдяки, всупереч, близько, літом, край, попід, вздовж, замість, побіч, дарма, працюючи, круг, поверх, кінець, поза, задля, поруч, ради, перед, упродовж, шкода, попереду, весело, власноруч, понад.

Вправа 6. Які прийменники вживаються із знахідним відмінком? Навести приклади прийменників з іменниками. Які прийменники вживаються з родовим відмінком? Навести приклади.

Вправа 7. Виконати морфологічний аналіз прийменників за схемою:

1. Група прийменника за походженням. 2. Група за морфологічним складом. 3. З яким відмінком прийменник ужитий? 4. Смисловий відтінок конструкції прийменник + іменник. 5. Особливості правопису.

1. Школа під блакитним небом учила мене, як відкривати перед дітьми вікно в навколишній світ, і цю науку життя і пізнання я намагався донести до всіх вчителів (В. Сухомлин.).

2. Дивлячись на високе риштовання й малярів, що звисали з даху на линвах, попалюючи цигарки, хлопець мимоволі задивувався на ті м'які кольори, що заступали гострі фарби революції на будинках, плакатах і обкладинках журналів (В. Підмогильний).

Вправа 8. Виконати морфологічний аналіз прикметників:

У темному дубовому лісі жив малесенький гномик. Він щодня умивався дощовою водичкою і пив трав'яний чай з глиняного горнятка. Він був страшенно добрий і усім допомагав.

Вправа 9. Утворити всі форми ступенів порівняння прикметників:

Блакитний, старий, весняний, босий, кам'яний, чорний, прозорий, мудрий, свій, сплячий, далекий, наречений, плоский, голий, кульгавий, стрімкий.

Пошукова робота. Виписати з підручника-читанки уривок тексту на 100 слів, проаналізувати у ньому прийменники за поданою у

попередній вправі схемою. Або підготувати повідомлення на тему «Прийменникові конструкції у текстах читанок для початкової школи» (розглядати тексти тільки однієї читанки).

Практичне заняття 4,5

Сполучник

Студенти повинні знати: морфологічні риси сполучника як частини мови, особливості правопису сполучника,.

Студенти повинні вміти: визначати сполучники в тексті, виконувати морфологічний аналіз, пояснювати їх правопис.

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» питання про правопис сполучників.

План

1. Сполучник як частина мови, що служить для поєднання членів речення, компонентів складних речень.
2. Типи сполучників за вживанням
3. Типи сполучників за морфологічним складом.
4. Сполучники сурядності та підрядності, їх різновиди.
5. Правопис сполучників.
6. Сполучні слова. Відмінності між сполучниками і сполучними словами.
7. Повторення вивченого. Числівник.

Практичні завдання

Вправа 1. Підкреслити сполучники, охарактеризувати їх за вживанням:

1. В одній хатці, що край села стояла біля поля, жила вдова, а у вдовиці був син, дитина єдина, і звали того сина Іван, а на прозвання Кармель (М.В.). 2. Сірий, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом (Г.Т.т.). 3. Був собі раз бідний чоловік та мав ще біднішого сина, бо був слабовитий і хоровитий, і мізерний, і ніжний, і худий, і сухий, і боязливий, і замлілий, а люди і назвали його Бідолашко, бо був і справді бідолах (Ю.Федьк.). 4. Річка широка та глибока, а вода синя та чиста, і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (М.В.). 5. Моя земля була легка, як змах крила, коли по ній моя матуся з поля йшла (П.Т.).

Вправа 2. Виділити сполучники сурядності та підрядності:

Для того щоб, якщо, як, проте, і...і, дарма що, коли б, незважаючи на те що, не тільки але й, нехай, чи, або, після того як, як тільки, в, а, до, проти, щоб, зате, і хоч, про, якщо-то.

Вправа 3. Визначити сполучники сурядності та підрядності та групу за морфологічним складом. Пояснити їх правопис:

Начебто, як, коли, якби, хоч, неначе, хай, як тільки, незважаючи на те, так що, тому що, після того як, бо, тим що, нібито, якщо, і, шойно, дарма що, через те що, задля того щоб.

Вправа 4. Визначити сполучники та однозвучні з ними слова:

1. Кожен народ, що дбає про майбутнє, дбає про свою мову. 2. Мова – це те, що навчає сотні поколінь. 3. Що скаже народ – то скаже правда. 4. Дівчина засмутилась, що не побачить рідного села (М.В.). 5. Ти благословенна, як сонце, що ogrіває землю. 6. Я бачив край, що пахне медом. 6. Нам суджено втрачати людей, яких ми любимо, адже як же інакше ми довідаємось, що вони настільки важливі для нас? (Ф.С.Фітцджеральд).

8. Я розумію, як хочеш ти знань і правди. 9. Ніхто не знав, як вийти з лісу. 10. Він співав, як співає закоханий соловейко. 11. Оксана побачила, як увійшов учитель, але як він міг пройти непоміченим повз вікно – не знала.

12. Ми вірші пишемо про те, як стати біля дум на варті. Ми вірші пишемо. Проте ми не завжди тих віршів варті (М.Р.). 13. Я помітив, що він працює, але що робить – не бачив.

14. Іноді уявляю, що б було, якби всі жили без кордонів. 15. Герої полягли, щоб наше життя вільним стало.

Вправа 5. Виконати морфологічний аналіз сполучників за схемою:

1. За походженням. 2. За вживанням. 3. За морфологічним складом. 4. За функцією в реченні. 5. Особливості правопису.

1. Мудрим людям дістаються поцілунки, лаври, квіти, а поету на потіху все криваві самоцвіти (Л.У.). 2. Ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалася несподіваного лиха, і кілька зелених глиць впало на сніг (М.Коц.). 3. Про це не годні внукам розповісти ні мідь, ні скло, ні мармур, ні граніт (С.Кар.). 4. Ми всіх пригорнули б до серця охоче, якби нам хоч трохи свободи! (М.Стар.).

Вправа 6. Поставити числівники у непрямих відмінках і записати:

Р. 653; 2,071; 77; 49;

Д. 15348; 1/28; 3/15; півтора;

О. 529; 291; 13194.

Пошукова робота. Виписати з казок для позакласного читання молодших школярів 20 речень із сполучниками сурядності та підрядності, вказавши джерело, звідки виписано приклад, функцію сполучника та зробити узагальнення про особливості вживання.

Частка

Студенти повинні знати: морфологічні риси як частини мови, особливості творення і правопису.

Студенти повинні вміти: визначати в тексті, виконувати морфологічний аналіз, пояснювати їх правопис.

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» питання про правопис часток.

План

1. Значення часток. Функції часток.
2. Класифікація часток. Фразові, словотворчі, формотворчі частки.
3. Правопис часток.
4. Повторення виченого. Займенник. Дієслово.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити в реченні частки, визначити їх за місцем і роллю в мовних одиницях.

1. Як же тут гарно, як же тут тихо, в таку хвилину забудеш лихо (Л.У.). 2. Діброви теж закучерявились весною. 3. Тихо навкруги, тільки листок часом ворухнеться в лісі. 4. Дуліб був не апостолом, а тільки княжим лікарем, отримав несподівану владу не над тілом князевим, а над його душею (П. Загр.).

Вправа 2. Визначити підкреслені частини мови.

1. І ламалося гілля на дереві, і зривалося листя, і далеко гонив його вітер. 2. Не дай мені, доле, і краплі невіри, не дай і хвилини бути нещирим. 3. Був собі дід та баба. 4. Якщо зробиш щось злого собі, воно й на ближніх відіб'ється. 5. А я собі гуляю, як рибка по Дунаю. 6. Чи є в світі більш бажана країна, як рідна сторона, де ти виріс! 7. Чи метеор враз висвітлив вікно, чи то меткий листок багрянний. 8. Розвивайся й далі, мово наша рідна, і про нас нащадкам вістку донеси (О. Підсуха). 9. І посадив дід ріпку. І виросла ріпка велика-велика.

Вправа 3. Довести, що частки *ні, саме, власне, мало, рівно* можуть бути однозвучними з іншими частинами мови.

Вправа 4. Визначити функцію часток.

1. Хтось, кудись, боятися, взуватися, добігатися, якийсь, дивитися, купатися, зустрічатися, десь, котрийсь, крастися, сміятися, щось, цілуватися, зробитися.

2. Написав би, щоби, якби, як би не старався, коли б мені молодість...

3. Зробив же, я ж нікому не скажу, атож, аякже, адже.

Вправа 5. Пояснити правопис часток.

Ні\з\відки, а\ні\скільки, де\що, де\коли, ніби\то, що\духу, як\би, а\то\ж, як\от, не\мов\би\то, так\то, ні\від\кого, в\ні\чому, з\не\славити, не\в\пинно, аби\як, а\ні\як, чим\дуж, де\котрий/, де\куди/, як\най\швидший, що\най\кращий, яко\мога, що\сили, що\тижневий, не\в\довзі, скільки\ж\то, дістав\таки, іди\но, що\години.

Вправа 6. Виконати морфологічний аналіз часток за схемою:

1. Група за функціональними особливостями.

2. Особливості правопису.

1. Ждеш чогось незвичайного від природи і здається, обняв би весь простір, погладив би кожний листочок на дереві (О.Сизоненко).
2. Життя навчило його ні з чим не згоджуватись, протестувати, обурюватися.
3. Він зрозумів, що тільки той, хто бореться, має слухність (П.Загреб.).

Вправа 7. Виконати морфологічний аналіз займенників та дієслівних форм::

Болить мені... Ти знаєш, як болить?

Болить біда, що зараз в Україні.

Ця рана душу втомлену ятрить,

І сліз не можу втримати я нині...

Війна... не оголошена ніким,

Вбиває і калічить українців.

І це наш брат? Та і чи був він ним?

Щоб убивати нас, прислав чужинців.

Болить мені... Ти знаєш, як болить.

Ця рана не дає мені спокою,

І ця неоголошена війна,

Розв'язана "братерською рукою"... (Л.К.).

Пошукова робота. З підручників з рідної мови та читанок для молодших школярів виписати прислів'я з частками (15). Проаналізувати частки за поданою вище схемою, зробити узагальнення і висновки щодо їх уживання. Або підготувати повідомлення «Частки у навчальних текстах з рідної мови у початковій школі»

Практичне заняття 8,9

Зв'язка. Вигук

Студенти повинні знати: морфологічні риси вигуків як частини мови, особливості їх творення і правопису; функції зв'язок та модальних слів.

Студенти повинні вміти: визначати в тексті вигуки, зв'язки, модальні слова, виконувати їх морфологічний аналіз, пояснювати правопис.

Самостійна робота студентів: опрацювати за «Українським правописом» питання про правопис вигуків та розділові знаки при модальних словах.

План

1. Специфіка вигуку як частини мови. Класифікація вигуків за походженням та значенням.
2. Звуконаслідувальні слова.
3. Уживання вигуків і звуконаслідувальних слів у мовленні.
4. Слово БУТИ у ролі зв'язки. Абстрактні та напівповновозначні зв'язки.
5. Повторення вивченого матеріалу.

Практичні завдання

Вправа 1. Виділити у реченнях зв'язки.

1. Родючі були поля запорізькі. Та цього літа почали вони колоситись небувалим урожаєм. Аж стебло стало гнутися під вагою колосу. І небо здавалось незримими струнами, котрі співали і дзвеніли жайворонками. Хотілось їм собі співати і співати.

2. Бути носієм ідеї – ось у чому секрет педагогічної майстерності. Жити ніколи не було просто, особливо на зламі століть. На самому вершечку гори була хатка лісника. Шекспір був недосяжним для світу, поки не було мистецтва художнього перекладу. Малювати і творити було написано Тарасові Шевченку на роду. Був собі дід та баба. І була у них курочка ряба.

Вправа 2. Довести, що дієслова бути, здаватися, ставати можуть виступати як зв'язки.

Вправа 3. Виділити первинні і вторинні вигуки.

Ура! Гей! Матінко! Ой! Рятуйте! А! Ех! На поміч! Прощайте! Геть! Марш! Ох! Фу! Ну! Ах! От тобі й на! О-о-о! Привіт! Хай йому грець! Спасибі! Добраніч!

Вправа 4. Виділити емоційні вигуки і вигуки волевиявлення.

Цс-с! О! Ой! Гайда! Цабе! Нумо! Ах! Гей! Ух! О-ох! Тьху! Ех! Цур! Леле! Марш! Ай! Фу! Геть! Годі! Агов! Стоп! Баста!

Вправа 5. Виділити вигуки і звуконаслідувальні слова.

Ой! Киць! Стоп! Гайда! Ціп-ціп! Няв! Кукуріку! Ай! Ш-ш-ш! Ко-ко-ко! Ква-ква!

Вправа 6. Виконати морфологічний аналіз усіх вивчених частин мови.

Московські, а пізніше російські царі розуміли, що без великого минулого неможливо створити велику націю, могутню імперію. Для цього потрібно було прикрасити своє історичне минуле і навіть привласнити чуже. Тому московські царі, починаючи від Івана ІV (Грозного) (1533-1584

пр.) поставили перед собою завдання присвоїти історію Київської Русі, її славне минуле і створити офіційну міфологію Російської імперії.

На це можна було б не звертати увагу, якщо б ця міфологія не чіпала корінних інтересів України, не була спрямована на повне знищення України — її історії, мови, культури. Час засвідчив, що російські імпершівіністи робили і роблять все можливе для реалізації цього завдання.

Упродовж віків, особливо з початком XVI століття, в голови людей вбивали і вбивають, що російська держава і російський народ бере початок з великого князівства Київського. Однак відомо, що у часи існування держави Київської Русі про Московську державу не було жодної згадки в історичних документах. Відомо також, що Московське князівство, як улус Золотої Орди, засноване ханом Менгу-Тимуром тільки в 1277 році. На той час Київська Русь існувала уже понад 300 років.

Нема ніяких фактів про зв'язки Київської Русі з фінським етносом землі Моксель і пізніше Московським князівством з князівствами земель київської Русі до XVI ст. У час, коли в 988 році відбулось хрещення держави Київська Русь, фінські племена перебували в напівдикому стані.

Відомо, що до кінця XV ст. не існувало російської держави, не було “старшого брата” - російського народу, а була Суздальська земля — земля Моксель, а пізніше Московське князівство, яке входило до складу Золотої Орди — держави Чингізидів. З кінця XIII до початку XVIII ст. народ цієї землі називали московитами.

(Ярослав Дашкевич, доктор істор.наук)

В 1137 г. на эти земли

Бачити в дитині дорослого – в цьому, здається, полягає життєва мудрість батьків. Вічністю здається мить кохання. Автомобіль здається напрокат. Гори, здається, нависають над головою.

Перебування в Києві, безперечно, дало величезний поштовх для творчості поета. Кажуть, у тузі пізнаються справжні друзі. Що весілля в тебе буде, вже давненько кажуть люди. Моя байка, добрі люди, у пригоді, може, буде. Не може бути вічною брехня, вона вмирає зразу. Так було, певно, завжди, що правда певно йде по світу.

Вправа 8. Проаналізувати вигуки за схемою:

1. За походженням. 2. За функцією. 3. Особливості правопису.

1. Олесья скрикнула: «Ой леле!» , - і впала на мох. «Ага!» - вигукнув маленький дідок злісно і підбиг до неї (Н.тв.). 2. Агов! Хто в полі, подай голос! (Н.тв.).3. Півник голосно закричав : «Кукуруіку!!!» (Н.тв.).

Пошукова робота. Підготувати повідомлення на тему «Вигуки у літературі для дітей молодшого шкільного віку».

Програмові вимоги до заліку з морфології (I семестр)

1. Значення прикметника як частини мови.
2. Якісні прикметники, їх ознаки.
3. Ступені порівняння якісних прикметників.
4. Якісні прикметники, які не утворюють ступенів порівняння.
5. Стягнені і нестягнені форми прикметників.
6. Повні і короткі форми якісних прикметників. Стилістичне використання повних і коротких форм прикметників.
7. Відносні прикметники.
8. Присвійні прикметники.
9. Відмінювання прикметників. Прикметники твердої і м'якої групи. Відмінювання прикметників на -ЛИЦІЙ. Правопис відмінкових закінчень прикметників.
10. Творення прикметників.
11. Перехід дієприкметників у прикметники.
12. Числівник як частина мови.
13. Розмежування числівників та інших слів із значенням кількості.
14. Розряди числівників за значенням.
15. Розряди числівників за будовою.
16. Відмінювання кількісних числівників. Правопис кількісних числівників.
17. Відмінювання порядкових числівників. Правопис порядкових числівників.
18. Уживання числівників з іменниками.
19. Стилістичне використання числівників.
20. Займенник як частина мови.
21. Групи займенників за співвідношенням з іншими частинами мови.
22. Розряди займенників за значенням.
23. Граматичні категорії та особливості відмінювання особових, зворотного, присвійних, означальних, питально-відносних, заперечних та неозначених займенників. Правопис відмінкових закінчень займенників.
24. Стилістичне використання займенників.
25. Прономіналізація.
26. Дієслово як частина мови.
27. Дієвідмінювані, відмінювані і незмінні форми дієслова.
28. Неозначена форма (інфінітив) як початкова форма дієслова.
29. Дві основи дієслова та їх роль в утворенні дієслівних форм.
30. Категорія виду дієслова
31. Видові пари дієслів. Способи творення видових пар.
32. Дієслова, що не утворюють видових пар.

33. Категорія перехідності-неперехідності дієслова.
34. Категорія стану дієслова.
35. Дієслова активного, середньо-зворотного та пасивного станів.
36. Дієслова, у яких форма стану не визначається (дієслова, що перебувають "поза станом").
37. Зв'язок у дієсловах категорії стану з категорією перехідності.
38. Категорія особи дієслова.
39. Категорія часу дієслова. Теперішній час.
40. Дієвідміни. Архаїчні дієслова.
41. Майбутній час. Форми майбутнього часу.
42. Минулий час.
43. Наказовий спосіб. Його форми.
44. Умовний спосіб. Його граматичне вираження.
45. Дієприкметник.
46. Дієприслівник.
47. Форми на -но,-то.

**Програмові вимоги
з курсу „Сучасна українська мова “
для студентів 3 курсу спеціальності
„Початкова освіта “**

1. Словотвір як розділ мовознавства.
2. Морфема як мінімальна структурна одиниця слова. Варіанти морфем /морфи/. Кореневі й афіксальні морфеми.
3. Морфеми з вільним та зв'язаним значенням. Матеріально виражені і нульові морфеми.
4. Зміни в морфологічній будові слова: опрощення, перерозклад.
5. Словотворчі засоби української мови /суфікси, префікси, інтерфікси, постфікси /афіксоїди/.
6. Поняття про похідну й непохідну основи. Твірна основа слова.
7. Способи словотворення в українській мові (загальна характеристика). Морфологічні способи словотворення: афіксація /суфіксація, префіксація, суфіксально-префіксальний спосіб/, безафіксний спосіб, основоскладання, абревіація;
8. Способи словотворення, їх загальна характеристика. Неморфологічні: лексико-семантичний, лексико-граматичний, лексико-синтаксичний способи.
9. Морфологія та синтаксис як розділи граматики. Основні граматичні поняття: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія. Граматичне значення слова у його відношенні до лексичного значення. Способи вираження граматичних значень

- слів. Засоби вираження граматичних значень слів.
10. Граматична форма слова. Граматична категорія. Система граматичних категорій української мови.
  11. Частини мови та принципи їх виділення в українській мові. Повнозначні /самостійні/ та неповнозначні /службові/ частини мови. Вигук як окремих розряд слів.
  12. Перехід слів з однієї частини мови в іншу.
  13. Іменник як частина мови. Значення іменника, його морфологічні ознаки і синтаксична роль.
  14. Лексико-граматичні розряди іменників: власні, загальні назви; іменники –назви істот і неістот; іменники з конкретним та абстрактним значенням.
  15. Лексико-граматичні розряди іменників: збірні іменники, іменники з речовинним значенням, одиничні іменники.
  16. Граматичні категорії іменника. Категорія роду іменника, її морфологічне, лексичне та синтаксичне вираження. Іменники спільного роду.
  17. Категорія числа, її значення та граматичне вираження. Залишки форм двоїни в сучасній українській мові.
  18. Категорія відмінка іменника. Відмінкова система сучасної української мови.
  19. Поділ іменників на відміни. Іменники, що знаходяться поза відмінами. Відмінювання іменників першої відміни. Відмінювання іменників другої відміни. Історична довідка про творення відмінкових закінчень іменників другої відміни.
  20. Відмінювання іменників третьої відміни. Відмінювання іменників четвертої відміни.
  21. Невідмінювані іменники. Відмінювання іменників, які мають тільки форму множини. Відмінювання іменників прикметникової форми.
  22. Словотвір іменників. Продуктивні способи творення іменників.
  23. Субстантивація.
  24. Значення прикметника як частини мови. Специфіка граматичних категорій прикметника. Синтаксичні функції прикметника.
  25. Семантичні розряди прикметників: якісні, відносні, присвійні прикметники. Перехід прикметників з розряду в розряд.
  26. Якісні прикметники, їх ознаки. Ступені порівняння якісних прикметників. Якісні прикметники, які не утворюють ступенів порівняння.
  27. Стягнені і нестягнені форми прикметників. Повні і короткі форми якісних прикметників. Походження повних і коротких форм прикметників.
  28. Відносні прикметники. Присвійні прикметники.
  29. Відмінювання прикметників. Прикметники твздої і м'якої групи.

- Відмінювання прикметників на -ЛИЦІЙ.
30. Творення прикметників. Перехід дієприкметників у прикметники.
  31. Числівник як частина мови. Розмежування числівників та інших слів із значенням кількості. Морфологічні ознаки і синтаксична роль числівника.
  32. Розряди числівників за значенням. Розряди числівників за будовою. Граматичні ознаки кількісних і порядкових числівників.
  33. Відмінювання кількісних числівників. Відмінювання порядкових числівників.
  34. Семантична, морфологічна і синтаксична своєрідність займенника. Групи займенників за співвідношенням з іншими частинами мови.
  35. Розряди займенників за значенням.
  36. Граматичні категорії та відмінювання займенників.
  37. Проніміналізація.
  38. Дієслово як частина мови. Морфологічні ознаки дієслова, його синтаксична роль.
  39. Дієвідмінювані, відмінювані і незмінні форми дієслова. Неозначена форма /інфінітив/ як початкова форма дієслова.
  40. Дві основи дієслова та їх роль в утворенні дієслівних форм.
  41. Категорія виду дієслова. Видові пари дієслів. Способи творення видових пар. Дієслова, що не утворюють видових пар.
  42. Категорія перехідності-неперехідності дієслова.
  43. Категорія стану дієслова. Форми стану дієслова. Дієслова, що перебувають "поза станом".
  44. Категорія особи дієслова. Безособові дієслова.
  45. Категорія способу дієслова. Основні значення дійсного, умовного та наказового способу.
  46. Категорія часу дієслова. Морфологічне вираження часових форм.
  47. Особові форми теперішнього часу.
  48. Дієвідмінювання: перша та друга дієвідміна дієслів. Особливості дієвідмінювання дієслів.
  49. Архаїчні дієслова.
  50. Особові форми майбутнього часу. Історична довідка про походження форм майбутнього часу.
  51. Категорія роду дієслова. Родові форми минулого часу.
  52. Родові й числові форми умовного способу дієслів. Наказовий спосіб дієслів та його граматичні форми.
  53. Творення дієслів. Основні дієслівні префікси та суфікси. Творення дієслів від власних основ та від основ інших частин мови.
  54. Дієприкметник як дієслівна форма. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення та вживання. Відмінювання дієприкметників. Перехід дієприкметників у прикметники та іменники.

55. Безособові форми на -НО. -ТО. Їх походження та вживання.
56. Дієприслівник як дієслівна форма. Ознаки дієслова та прислівника у дієприслівниках. Дієприслівники доконаного і недоконаного виду, їх творення та вживання. Перехід дієприслівників у прислівники.
57. Значення, морфологічні ознаки і синтаксичні функції прислівника. Розряди прислівників за значенням.
58. Творення прислівників. Перехід прислівників у службові слова.
59. Правопис прислівників.
60. Предикативні прислівники /слова категорії стану/ та їх уживання у безособових реченнях.
61. Службові слова, їх загальна характеристика та особливості. Прийменник. Поділ прийменників на групи за походженням. Морфологічний склад прийменників.
62. Уживання прийменників з формами непрямих відмінків. Основні смислові, відтінки, які вносять прийменники у сполученні з відмінковими формами іменників.
63. Сполучник як частина мови. Типи сполучників за морфологічним складом та вживанням.
64. Сполучники сурядності та підрядності, їх різновиди. Правопис сполучників.
65. Сполучні слова. Відмінності між сполучниками і сполучними словами.
66. Значення часток. Функції часток. Класифікація часток. Фразові, словотворчі, формотворчі частки.
67. Правопис часток. Правопис НЕ з різними частинами мови.
68. Слово БУТИ у ролі зв'язки. Абстрактні та напівповновозначні зв'язки.
69. Модальні слова як особливий розряд слів в українській мові. Розряди модальних слів. Синтаксична функція модальних слів.
70. Специфіка вигуку як частини мови. Класифікація вигуків за походженням та значенням. Звуконаслідувальні слова.